

MÄLARDALENS HÖGSKOLA

Inst. för Ekonomi och Informatik
Inst. för Energiteknik
Box 883
721 23 Västerås

Ekologisk ekonomi III
C-uppsats, 10 poäng

2000-12-13

Är konventionen om biologisk mångfald förenlig med handelsavtalet TRIPS ?

Författare: Roger Persson

Handledare: Kjell-Åke Brorsson

SAMMANFATTNING

- DATUM:** 2000-12-13
- NIVÅ:** C-uppsats i företagsekonomi med inriktning mot ekologisk ekonomi, 10 poäng.
- FÖRFATTARE:** Roger Persson
Åbrovägen 7
810 40 Hedesunda
tfn: 0291-10546 e-post: roger10546@hotmail.com
- HANDLEDARE:** Kjell-Åke Brorsson
- TITEL:** Är konventionen om biologisk mångfald förenlig med handelsavtalet TRIPS ?
- PROBLEM:** En globaliserad handel hamnar allt oftare i konflikt med miljön. Klargörande av äganderättigheter anses vara en viktig faktor för att begränsa miljöpåverkan. Denna frågeställning ställs på sin spets i det under WTO framhandlade TRIPS-avtalet om handel med immateriella rättigheter; ett avtal som bland annat ger möjlighet att ta patent på liv. Problem uppkommer när undertecknande av handelsavtal får följder på möjligheten att efterleva internationella miljökonventioner då dessa hamnar i konflikt med varandra.
- SYFTE:** Syftet är att belysa problem som kan uppstå mellan internationella handelsavtal och miljööverenskommelser. Ansatsen är att identifiera de konflikter som föreligger mellan TRIPS-avtalet och miljökonventionen om biologisk mångfald.
- METOD:** Uppsatsen är av teoretisk karaktär där den kritiska forskningsteorin och en tolkande ansats utgör angreppssätt. Det empiriska underlaget baseras på litteratur inom ämnesområdet. Frågeställningen besvaras slutligen med hjälp av ett analyschema.
- RESULTAT:** Denna studie visar på några av de problem som kan uppstå mellan internationella handelsavtal och miljökonventioner. Den belyser flera konflikter som uppstår mellan det nya GATT-avtalet och olika miljööverenskommelser. TRIPS-avtalets artikel 27.3 som berör rättigheter till patent på liv står i konflikt med flera av konventionen om biologisk mångfalds artiklar. En slutsats är att WTO:s handelsavtal som regel dominerar över miljökonventioner när en dispyt uppstår. Svårigheter med tolkning av både avtal och vetenskap framstår som begränsande faktorer. Det framkommer också att aktörers varierande intressen ger upphov till överenskommelser där utrymme ges för olika tolkning.

Förord

Jag vill rikta ett stort tack till personalen på högskolebiblioteken i Gävle och Västerås för all hjälp vid sökandet och beställning av litteratur. Ett stort tack också till min handledare Kjell-Åke Brorsson, som trots ett pressat schema tagit sig tid och engagerat sig i mitt arbete och kommit med konstruktiva idéer.

Slutligen vill jag tacka Anna, Joel och Norea för stort tålamod och daglig källa till glädje.

Västerås den 20 november 2000

Roger Persson

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Bakgrund.....	1
1.2 Problemområde.....	2
1.3 Problemställning.....	3
1.4 Syfte.....	3
1.5 Avgränsning.....	3
1.6 Ordlista	3
1.7 Disposition.....	4
2 Vetenskapligt perspektiv	5
2.1 Samhällsvetenskap och tillväxtens historia.....	5
2.2 Positivismens kontra kritiska teorins syn på vetenskap.....	6
2.3 Tillvägagångssätt.....	8
2.4 Källkritik.....	9
3 Teoretisk referensram	10
3.1 Termodynamikens inflytande i natursystemet.....	10
3.2 Ekologisk ekonomi och hållbar utveckling.....	12
4 Handel och miljö från en historisk vy till marknadens dilemma	15
4.1 Teorin om komparativa fördelar.....	15
4.2 Frihandelns utveckling och u-länders integrering i världshandeln	17
4.3 Äganderätt och marknadens begränsningar.....	18
4.4 Internationella handelsavtal och miljökonventioner.....	19
4.5 Konflikter mellan handels- och miljöintressen.....	20
5 TRIPS och konventionen om biologisk mångfald	23
5.1 TRIPS.....	23
5.2 Konventionen om biologisk mångfald.....	24
5.3 Konflikten TRIPS och konventionen om biologisk mångfald.....	26
6 Slutsatser	34
6.1 Resultat.....	34
6.2 Diskussion.....	34

Litteratur och källförteckning

Bilaga 1 Konventionen om biologisk mångfald

Bilaga 2 TRIPS-avtalet § 27.3

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Handel har genom alla tider varit en viktig drivkraft till kontakter mellan folk och länder. Handel innebär utbyte av varor och tjänster mellan individer, företag, regioner och nationer. Frihandel¹ brukar definieras i litteraturen som en liberaliserad världshandel med så få tullar och restriktioner som möjligt. Förespråkare för frihandel eller ett ökat handelsutbyte mellan länder brukar hänvisa till de handelsteorier som säger att alla blir vinnare genom en ökad liberalisering av handeln. Verkligheten visar dock att all världens befolkning inte uppnått en ökad välfärd. Historiskt sett kan också skönjas att en underliggande protektionism försökt påverka handeln till skydd för den egna marknaden samtidigt som man försökt erövra nya exportmarknader. Den ökade globaliseringen har också påkallat behovet av internationella regler som underlättar handelsutbytet.

Den ökade frihandeln ger upphov till konflikter mellan handel och miljöintressen. Det föreligger en rädsla för att skärpta miljökrav ska försämra konkurrenskraften då efterlevnaden av krav varierar mellan länder, likaså att miljöskäl ska anföras för att skydda inhemsk produktion. (Lidmark, 1996, s.9) Frihandelns företrädare är oroad för att det liberaliseringsarbete som förts under många år kan komma att undermineras av miljöåtgärder som kan försvåra ett friare flöde av varor på den internationella marknaden. Ett utökat miljöskydd ses som ett hot mot den ekonomiska utvecklingen och världshandeln. (Hammarlund, 1995) Handelns omfattning fortsätter att växa samtidigt som vi nå av larmrapporter om att jordens tillstånd försämras. Insikten om den ökade ömsesidiga påverkan mellan handels- och miljöpolitik har bidragit till ett ökat internationellt arbete i flera fora för att klargöra sambanden. Dock verkar handelskrafterna fortfarande vara den styrande parten med miljön följande i dess kölvatten.

Under FN:s konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro 1992 antogs konventionen om biologisk mångfald. Den är det viktigaste instrumentet för att samordna, driva på och övervaka bevarandet av den biologiska mångfalden på ett internationellt plan. (Reid, 1994, s.39) Den mänskliga civilisationens närvaro på jorden medför nu att 40 % av vår planets årliga biologiska produktion konsumeras av människor. En ökad okontrollerad konsumtion och förädling av växter innebär att vi riskerar att undergräva den biologiska mångfalden och samtidigt förlora unika genpooler och arter för gott. Utrotning av växtarter är en naturlig del av vår utveckling, men under det senaste århundradet har utrotningstakten accelererat. (Tillståndet i världen, 1999, s.122) Även om det råder delade meningar i vilken omfattning arter nu försvinner liksom antalet arter jorden besitter, är det ett hot som idag står högt upp på den internationella agendan. Detta kanske är priset vi måste betala för den välfärd vi vant oss vid i västvärlden. Frågan är om en allt snabbare utarmning av vår biologiska mångfald får irreversibla effekter på vår natur och i slutändan även på den mänskliga civilisationen.

---

¹ Fri handel i ordens egentliga bemärkelse existerar inte utan all handel verkar inom någon form av institutionellt ramverk som lagstiftning, handelsregler och kulturella aspekter.

1.2 Problemområde

En ökad liberalisering av handeln kommer allt oftare i konflikt med miljön. Denna problematik har diskuterats ingående av många författare (se t ex, Gustafsson, 1994, Lomborg, 1998 och Nycander, 1995) och i utredningar (SOU 1993:79). Synen går dock vitt i sär när det gäller problemens omfattning och åtgärder. Även om det historiskt tycks ha funnits en skiljeväg mellan naturvetare och ekonomer så finns det också motsättningar inom respektive domän. Forskare inom samma vetenskap kommer fram till olika resultat och slutsatser. Detta leder frågan till forskningens roll och förutsättningar.

Den etablerade vetenskapen kan genom sitt begränsade systemtänkande fungera som ett begreppsligt "fängelse" för forskaren och förhindra eller försvåra dennes möjligheter till nyskapande och vetenskaplig förändring. Det kan också innebära problem för forskare inom olika discipliner att kommunicera med varandra speciellt om "fängelsets" murar eller gränser är svåra att forcera. (Hansson, 1992, s.12ff)

Ungefär samtidigt med att konventionen om biologisk mångfald vunnit laga kraft slutfördes förhandlingarna i den så kallade Uruguayrundan som ledde fram till bildandet av WTO (World Trade Organisation) och det nya frihandelsavtalet GATT (General Agreement of Trade and Tariffs). Handelns förespråkare ser detta som ett steg närmare internationalisering av jordens "skafferi" beträffande varor och tjänster. På den globala arenan välkomnar många nationer ett internationellt samarbete med avtal och överenskommelser för handel. Dock uttrycker många utvecklingsländer en oro och orättvisa över att delar av WTO:s regelverk missgynnar dem. (Correa, 2000)

Inom miljöområdet lyftes speciellt GATT-avtalet om TRIPS (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights) fram. Det är första gången som handelsregler omfattar internationellt skydd för ägandet av kunskaper, så kallad immaterialrätt. TRIPS -avtalet omfattar bland annat skydd av patent, upphovsrätt och varumärken. Avtalet möjliggör för företag att patentera biologiskt material och stärker växtförädlarskyddet. När en kommersiell användning av genetiska resurser underlättas kommer biodiversiteten att bli ekonomiskt mer intressant samtidigt som risken för en utarmning av den biologiska mångfalden tilltar. Oron gäller vilka konsekvenser detta avtal kan komma att få för bland annat småbönder och den biologiska mångfalden. (Correa, 2000)

Det finns en rädsla att lokalt anpassade odlingssystem som tar hänsyn till kulturernas kunskaper kommer att utkonkurreras av transnationella företag som vill producera mat i industriell skala. Frågan om patenträttigheter på liv är omdiskuterad och vissa menar att det är absurd att säga att man uppfunnit en gen eller en växt. (Malmer, 1999)

Mångfaldskonventionen framhåller förutom bevarandet av biologisk mångfald också lokala samhällens rättigheter till kontroll över sina genetiska resurser och att en rättvis fördelning sker av de vinster som uppstår vid utnyttjande av dem. Detta leder fram till funderingar kring relationerna mellan de aktörer eller pådrivare bakom GATT -avtalet och de aktörer som arbetat fram konventionen om biologisk mångfald. Förespråkare för de ekonomiska handelsteorierna menar att samtliga aktörer är vinnare med en friare handel. Det är svårt att tro att även naturen och speciellt den biologiska mångfalden ses som en av aktörerna.

1.3 Problemställning

Föreligger det en konflikt mellan TRIPS-avtalet och konventionen om biologisk mångfald?

1.4 Syfte

Uppsatsens syfte är att belysa de problem som kan uppstå mellan internationella handelsavtal och miljökonventioner samt att identifiera de konflikter som kan uppkomma mellan TRIPS-avtalet och konventionen om biologisk mångfald.

1.5 Avgränsning

Arbetet avgränsas till att analysera innebörden av konventionen om biologisk mångfald och handelsavtalet om immateriella rättigheter (TRIPS) samt relatera dessa till varandra. Detta är en stor och komplex fråga. Jag kommer inte att ge mig in på djupare juridiska resonemang och en granskning av de omfattande nationella lagstiftningar och övriga internationella avtal, som har en direkt eller indirekt inverkan på TRIPS -avtalet och konventionen om biologisk mångfald.

1.6 Ordlista

Uppsatsen återkommer ofta till förkortningar av organisationer och avtal av olika slag. För att underlätta läsandet av studien förklaras nedan de aktuella organisationerna och avtalen.

AB	WTO: s överprövningsorgan
BSCD	Internationellt affärsnätverk
CBD	Konventionen om biologisk mångfald
CITES	Internationellt avtal som reglerar handel med utrotningshotade djur och växter
CTE	WTO: s handels- och miljökommité
CODEX	Internationellt standardiseringsorgan för hälsoskydd
GATT	Allmänt handelsavtal under WTO (Obs Nytt avtal från 1994)
ICC	Internationella kommerskollegiet
IMF	Internationella valutafonden
IPR	Intellektuella äganderättigheter
MEA	Multilaterala miljööverenskommelser
NAFTA	Nordamerikanska frihandelsöverenskommelsen
Sida	Sveriges myndighet för internationellt utvecklingssamarbete
SPS	Avtal under WTO om sanitära och fytosanitära åtgärder
Sui generis	En form av ägandeskydd
TRIPS	GATT-avtal om handelsrelaterade aspekter av immateriella äganderättigheter
UNCTAD	FN: s organisation för handel och utveckling
UNEP	FN: s miljöprogram
UPOV	Internationella växtförädlarunionen
WTO	Världshandelsorganisationen

1.7 Disposition

Kapitel 2.

I detta avsnitt diskuteras vetenskapens grunder och rådande värderingar. Genom en historisk tillbakablick över förändring av natursyn och tillväxtens framsteg förklaras valet av kritisk teori som vetenskapligt förhållningssätt. Slutligen beskrivs tillvägagångssätt där tvärvetenskaplig analys och tolkning utgör centrala begrepp.

Kapitel 3

Detta kapitel beskriver studiens teoretiska referensram. Ett resonemang förs om förhållandet mellan det ekologiska och det ekonomiska systemet. Jag förklarar mina grundantaganden med utgångspunkt i ekologisk ekonomi.

Kapitel 4

Denna del behandlar relationen mellan handel och miljö ur flera perspektiv. Problematiken kring tolkning av miljö- och handelsavtal belyses och exemplifieras.

Kapitel 5

I detta kapitel förklaras begreppen intellektuell äganderätt och innebörden i konventionen om biologisk mångfald. Med hjälp av en tolkande ansats analyseras konflikten mellan handelsavtalet om immateriella rättigheter (TRIPS) och miljökonventionen om biologisk mångfald (CBD).

Kapitel 6

Slutligen presenteras uppsatsens resultat och därefter förs en diskussion över de slutsatser som jag kommit fram till i studien.

2. Vetenskapligt perspektiv

Vetenskapsteori kan sägas försöka analysera frågeställningar rörande vetenskapens grundval. Teorier genereras om vad vetenskap är och hur vetenskap samverkar med det praktiska livets skilda områden och hela samhällsutvecklingen. (Andersen, 1994) Huruvida den vetenskapliga kunskapen består av orubbliga fakta eller att den vetenskapliga utvecklingen styrs av rationella överväganden ifrågasätts allt för sällan. Gilje och Grimen (1992, s.268ff) menar att även om vi fortfarande kan tala om en viss åtskillnad mellan vetenskap, kultur och moral så träder vetenskapens framsteg in på allt fler av samhällets arenor med följd att traditionens auktoritet undergrävs. Denna rationalisering betyder att vi med förnuft och beräkningar får naturens krafter att underkastas människans kontroll. Vi styrs i allt högre grad av vetenskapliga bedömningar om hur vi ska nå ett givet mål, som ökad produktivitet eller större profit med de mest effektiva medlen.

2.1 Samhällsvetenskap och tillväxtens historia

Dagens rationella vetenskapssyn har dock inte alltid varit ledande. Från det antika Grekland och genom kristendomen ända fram till medeltidens slut underkastades det ekonomiska tänkandet av religiösa och etiska värderingar. Det betraktades som förkastligt att tjäna pengar och ränta på lån fördömdes särskilt hårt. Denna syn uttraderades under den protestantiska religionens framväxt. Martin Luther hävdade att prästerskapet var korrupt och att vi alla hade ett "kall". Detta tankesätt legitimerade köpmännen och Luther menade att det är en religiös plikt att lyckas i utövandet av sitt "kall". Av alla reformationens ledare gick Johan Calvin längst i fråga om att revidera den traditionella religiösa inställningen till pengar och förvärv. Ett framträdande och motsägelsefullt inslag i hans teologi är doktrinen om predestinationen enligt vilken frälsning inte kan vinnas genom att utföra goda gärningar eller ens genom att man lever ett moraliskt oantastligt liv, utan måste vinnas genom gudomlig nåd. Calvin betraktade världslig framgång som tecken på nåd. På detta vis vände kalvinisterna på den tidigare kristna synen. Rikedom minskade inte alls chanserna till frälsning. Den var tvärtom ett tecken på frälsning och ju rikare man var desto tydligare tecken var det. Luthers uppfattning om det jordiska kallet och Calvins syn på världslig rikedom spred sig snabbt i de protestantiska länderna. När sedan de så kallade Pilgrim Fathers och andra puritanska nybyggare under 1600-talet lämnade England för Nya världen, tog de sina protestantiska och i synnerhet kalvinistiska doktriner med sig. (Singer, 1997, s.87 ff)

Singer menar att denna starka puritanska och calvinistiska syn gjort dagens USA ekonomiskt och materiellt framgångsrikt. Dock skall inte den triangelhandel som byggde på en massiv slavimport från Afrika till de amerikanska kolonierna och som möjliggjorde Englands industrialisering förglömmas. (Hornborg, 1997, s.20) Sörlin (1995) spårar också tillväxtens historia tillbaka till medeltiden men det är först under 1700-talets befolkningstillväxt och den industriella revolutionen den blir ordentligt synlig. Synen på naturen börjar nu också förändras då den ses som en resurs i ekonomiskt avseende. Naturens egenvärde försvinner och den blir en vara bland andra.

Etik och andliga värden får inte bara ge vika för *homo economicus*. Människan betraktas allt mer som en rationell varelse och i det "moderna" samhället begränsas utrymmet för

långsiktiga mål. (Gilje & Grimen, 1992, s.268) Filosofen von Wright skriver lite provocerande:

”Den i den tekniska rationalitetens tvångströja insnörda människan leds in i ett av oförnuft och primitiva instinkter styrt samhälle, där makten och våldet undanträngt humaniteten som ideal.” (von Wright, 1986, s.18)

Hornborg ser inte heller så optimistiskt på utvecklingen. Han skriver att industrisamhällets ”ekologiska fotavtryck” fortsätter att expandera i rummet och tiden genom att kolonisera allt mer av jordytan allt längre in i framtiden. De globala inkomstklyftorna fördjupas kontinuerligt. Han ser informationsteknologin snarare som en enklav inom en kapitalintensiv och fossilbränsle driven infrastruktur än som ett miljömässigt framsteg. För att informationsteknologin skall kunna infria sina löften om ett hållbart, decentraliserat och i verklig mening ”postindustriellt samhälle” fordras en radikal omorganisation av själva marknadsinstitutionen. Hornborg menar att ett verkligt *effektivt* världssamhälle behöver inrätta separata marknader för sådana varor och tjänster som *kan* framställas lokalt och sådana som *fordrar* en global arbetsfördelning. (Hornborg, 1997, s.20)

von Wright uttrycker sig något uppgivet över den moderna vetenskapens rationella tänkande. Han menar att den idag kan beskrivas som en global kulturyttring, där ett rationellt tänkande innebär följdriktiga och motsägelsefria resonemang liksom en förmåga att förutse och kontrollera händelser i den omgivande naturen. Den moderna vetenskapen härskar över medlen för att uppnå olika målsättningar. Den befördrar en ökad effektivitet i produktion av varor och organisering av tjänster. En följd här av är att hänsyn för den enskilda individen minskar och nya former av förtryck uppstår. (von Wright, 1986, s.14 ff.)

2.2 Positivismens kontra kritiska teorins syn på vetenskap

Metodlära handlar om vilka tillvägagångssätt som är möjliga för att producera ny vetenskaplig kunskap. Vid val av metod handlar det inte enbart om vetenskapliga kriterier utan också om forskarens subjektiva förhållanden beträffande tro och värderingar. (Andersen, 1994) Metoddebatten handlar också om hur man bäst utformar de tankemässiga redskapen för sitt arbete. Val av begrepp och hypoteser har en avgörande betydelse för undersökningens slutsatser. (Pettersson, 1999) Det saknas objektiva, allmänt accepterade teorier om hur samhället och samhällsekonomin fungerar. De sociala system som existerar har lånat egenskaper från mekaniska, termodynamiska och biologiska system. Ekologi och ekonomi behandlar mycket stora system med komplicerade samband och föresatsen om ”den enda rätta vetenskapliga metoden” är mer ett tecken på bristande förmåga att inse komplexiteten och mångsidigheten i tillvaron. (Wandén, 1997, s.142)

Positivismen hävdar att forskaren kan inta en objektiv och utanförstående roll där syftet med forskningen är att komma fram till vetenskaplig sann fakta (Holme & Solvang, 1997), en neutral verklighetsbeskrivning av faktiska förhållanden. (Johansson et. al., 1976, s.120) Det kritiska synsättet ifrågasätter tanken om objektivitet och framhåller istället att värderingar speciellt inom samhällsvetenskapen återspeglas i forskningsresultatet. Det positivistiska paradigmet är dominerande även bland myndigheter, vilket leder till att miljölagförändringar är svåra att genomföra när de vetenskapliga bevisen för en miljöeffekt är bristfälliga (Welford, 1997, s.45). Idag tycks snarare marknadens frivilliga initiativ dominera där

ekoeffektivitet och miljöledningssystem är de styrande elementen.

Inom den dominerande marknadsekonomin betonas att fortsatt ekonomisk tillväxt är möjlig i en begränsad värld genom teknologisk utveckling och mänsklig förmåga att manipulera material och utnyttja dess kraft. Detta är även de traditionella positivistiska argumenten för ökad ekonomisk tillväxt. Inom miljöforskning dominerar fortfarande den traditionella positivistiska synen. Speciellt ses detta i företagsvärlden vilken ofta hänvisar till brist på vetenskapliga bevis vid argument om beräkningar av miljöskador (Welford, 1997, s.45). Växthuseffektens existens och omfattning är ett typiskt exempel där det positivistiska perspektivet fortfarande dominerar. Welford menar att på grund av att positivisterna ignorerar försiktighetsprincipen så fortsätter marknadens traditionella handelsteorier att dominera. Peter Söderbaum skriver:

” Om ekonomisk teori har ett ideologiskt innehåll innebär ett benhårt fasthållande vid en enda teori att vetenskapen blir en enkelriktad politisk kraft och ensidigt tjäna de grupperingar i samhället som har samma ideologiska viljeriktning” (Söderbaum, 1986, s.134)

Den kritiska teorins synsätt förespeglar att samhällsvetenskapen bör präglas av en kritisk inställning till de samhällsförhållanden de undersöker. (Andersen, 1994) Karaktäristiskt för den kritiska teorin är att den använder sig av både tolkning och empirisk prövning. Den kritiska teorin är lätt att applicera på ekonomiska argument. Den utgår från att mänskliga handlingar är rationella. En form av rationalitet är allenaåtalande inom ekonomisk teori, nämligen den att vi handlar utifrån egennyttan eller som företag att nå största möjliga effektivitet. Den kritiska teorin hävdar att ageranden kan vara andra än strategiskt rationella. De kan vara kommunikativa, vilket innebär sökandet efter en gemensam förståelse, en tillhörighet och giltiga normer. Denna förståelse och giltighetsinriktade rationalitetsform är av avgörande betydelse för upprätthållandet av det kulturella arvet liksom våra sociala och personliga identiteter. Denna studie eftersträvar den kritiska teorins forskningsstrategi att växla mellan deltagarinriktad, tolkande metodologi och en empirisk orsakssökande metodik. Den kritiskt-diagnostiserande undersökningsmetoden är användbar när problemets utgångspunkt är att ”något är galet” och syftet med projektet är att finna orsakerna till detta samt att se vilka möjligheterna är till förbättrade förhållanden. (Andersen, 1994)

Det problem som jag önskar att klarlägga är förhållandet mellan handelsavtal och miljökonventioner. Ambitionen är att identifiera orsakerna till rådande konflikter och slutligen är förhoppningen att bidra med ett resultat som kan belysa handlingsalternativ och åtgärder som kan ge förbättrade förhållanden för olika aktörer. Även om den kritiska teorin är bäst ägnad för arbete med ett tydligt kausalt syfte, t ex maktrelationer inom ett företag, anser jag att den är användbar för denna studies syfte.

Kritisk teori betonar både ett objektiva och ett subjektiva närmande i dess forskningsstrategi men målet är att exponera konflikter, vidga vyer och skapa förändring. Den kritiska teorin är mer allmängiltig därför att den granskar konflikterna och motsägelserna mellan olika aktörer, institutioner och maktstrukturer. Dess budskap är att identifiera problem för att därefter medvetandegöra, agera och få till stånd förändring. Inom miljöområdet har det uppstått ett ökat folkligt medvetande om att det behövs ganska radikala förändringar inom handeln för att skapa förutsättningar för en bättre miljö och lösa sociala konflikter. Den kritiska teorin har här mycket att erbjuda. (Welford, 1997, s.232ff) Den kritiska teorin framhäver också att kunskap

aldrig är oberoende och neutral utan den är i hög grad bunden till inflytelserika institutioners intressen. Frågan handlar inte om det är möjligt med en opolitisk positivistiskt närmande till forskning utan snarare vilken politisk ståndpunkt vi ska ta eller deklarerar. Den kritiska teorin fokuserar på att identifiera problem och att lösa dessa problem. Centralt i det kritiska perspektivet är synen att ett problem är resultatet av motsatta intressen och skillnader i makt. Det leder till att en analys av de olika aktörernas ståndpunkter och relationer är grundläggande för ett vidare arbete.

2.3 Tillvägagångssätt

Uppsatsen följer en teoretisk frågeställning, där ansatsen är att genomföra en tvärvetenskaplig analys. Jag tar del av det hermeneutiska angreppssättet då frågeställningen är av den karaktären att värderingar och tolkningar är centrala begrepp. Därefter har jag försökt tydliggöra aspekter av särskild vikt som kan leda till uppkomst av olika tolkningar och konflikter. En tolkande metodik följer genomgående arbetet och med hjälp av ett analyschema över de konflikter som föreligger mellan CBD och TRIPS försöker jag besvara frågeställningen.

Underlaget för studien baseras på litteratur inom aktuella ämnesområden. I ett inledande stadium av min litteratursökning, sökte jag referenser och personer med varierande förhållningssätt till frågor rörande handel och miljö. Det innebar deltagande i seminarier, studiebesök och intervjuer med folk som handhar frågor om handel och tredje världen, inom Sida och EU-parlamentet. Telefonintervjuer gjordes med Miljödepartementets handläggare om Konventionen om biologisk mångfald respektive Utrikesdepartementets handläggare beträffande GATT- och TRIPS-avtalet.

Jag valde detta tillvägagångssätt för att ha ett brett spår och större insikt i detta omfattande ämne inför min kommande litteratursökning. Fördelen med denna ordning är framför allt att lättare finna vägar till relevant litteratur och kunna diskutera ämnesval med personer som är väl insatta i sakfrågor. Dessa diskussioner förde in mig i såväl ämnets komplexitet som avgränsningens betydelse. Nackdelen med tidiga intervjuer är författarens begränsade kunskap i ämnet i fråga, vilket medför en begränsad nivå på diskussionen liksom de kritiska frågorna och lyssnandet. En möjlighet att frångå intervjuernas begränsningar och mer aktivt tillgodogöra sig dem som informationskälla är att göra en andra intervju när arbetet närmar sig sitt slut.

I denna studie har jag dock valt att bara använda intervjuerna som bakgrundsmaterial och baserat det redovisade arbetet utifrån skrivet material. En del av detta material har kommit från mina bakgrundskällor. Sökord för litteratursökningen i övrigt har varit: *TRIPS*, *biodiversity*, *trade* och *environment* samt dess svenska motsvarigheter.

2.4 Källkritik

I kapitel 3 redogör jag för min teoretiska referensram och mina grundläggande värderingar. I mitt arbete har jag rört mig med ett stort antal källor då arbetet rör sig över många vetenskaper. När det gäller relationen mellan internationella handelsavtal och

miljökonventioner är det min uppfattning att det skrivits betydligt mer kritisk litteratur i ämnet. Det ligger kanske i forskningens natur att söka efter problem snarare än att studera sådant som inte uppfattas som något problem. Ett mål har varit att kritiskt granska den litteratur som använts och särskilt den litteratur som har ett särskilt syfte med publicerandet.

Självklart finns det fällor i ett sådant här arbete som enbart bygger på skrivet material. Holme och Solvang (1997) beskriver källgranskningen i fyra faser. Redan i observationsfasen sker en samlingsprocess som kan styras av tillfälligheter. Den andra fasen beträffande ursprungsbestämning av källan och dess sannhet kan påverka forskarens slutsatser.

Tolkningen av källan är den tredje fasen som innefattar flera möjligheter att ge en annan bild av det studerade än det som författaren hade som avsikt. Detta är särskilt tydligt i tolkningen av avtal där nästan medvetet oklara begrepp används för att tillgodogöra så många intressenters anspråk som möjligt. Slutligen nämns användbarheten eller trovärdigheten av källan som viktig att ha i åtanke vid källgranskningen.

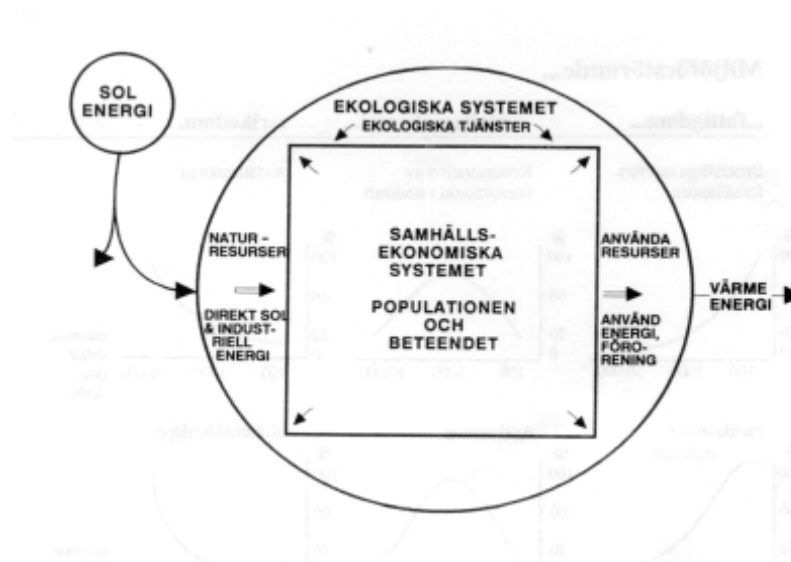
Intervjuerna jag gjorde i början av denna studie gav mig en viss vägledning i litteratursökandet och min till en början begränsade kunskap i ämnet kan ha bidragit till att materialurvalet styrts i en viss riktning.

3. Teoretisk referensram

3.1 Termodynamikens inflytande i natursystemet

Nationalekonomins idéhistoria börjar med den klassiska ekonomiska teorin med Adam Smith som dess skapare. (Daly & Cobb, 1990) Peter Söderbaum skriver att de tidiga neoklassiska ekonomerna drevs av en renhetssträvan och sökte tydliga gränser mellan ekonomi och andra vetenskaper. Denna utvecklingslinje ledde sedan fram till dagens dominerande neoklassiska teori. Två större avknoppningar har skett under resans gång, teorin om marxistisk ekonomi respektive institutionell ekonomi. (Söderbaum, 1986) Den institutionella ekonomisynen är bland annat kritisk till den förenklade människosynen och modeller som den neoklassiska synen vilar på. Den förordar istället en mer holistisk syn samtidigt som naturen ges en större betydelse i sammanhanget. (Söderbaum, 1993)

Ekologisk ekonomi har många gemensamma drag med institutionell ekonomi och Söderbaum ser ekologisk ekonomi som en vidareutveckling av institutionell ekonomi. Andra ekologiska ekonomer, företrädesvis från den så kallade Marylands kolan, beskriver en närmare koppling till den neoklassiska ekonomin (Daly, 1992). Dock föreligger den gemensamma nämnaren inom den ekologiska ekonomisynen att det ekonomiska systemet har sina begränsningar och att det ekologiska systemet har en överordnad roll. Samhällsekonomin ses som ett delsystem i ett större system där naturen sätter de yttre ramarna (se figur 1)

Figur 1 Det samhällsekonomiska systemet utgör ett delsystem i det ekologiska systemet.

Källa: SOU 1993:79, s.14

Den egentliga begränsningen utgörs av termodynamikens första och andra lag². Enligt den ekologiska ekonomisynen råder en absolut begränsning i tillgången på naturkapital. Ett ökat resursuttag och snabb befolkningstillväxt kan inte i all oändlighet kompenseras med substitution och återvinning. Snara re töms jordens skafferier på upplagrad solenergi i form av råvarutillgångar och i allt snabbare takt närmar vi oss en entropikris. (Georescu -Roegen, 1971) Rifkin (1980, s.117) är ännu tuffare i sin beskrivning av den traditionella ekonomiska teorins brister. Han skriver att den inte ger utrymme för entropilagen, vilket för vår planet allt närmare en ekonomisk och ekologisk katastrof. Constanza et. al., (1997) beskriver processen eller ekonomisystemet i termer av "empty world" och "full world". I "empty world" är ekonomisystemet fortfarande marginellt i förhållande till det större ekosystemet. Naturkapitalet utgör inte någon knapp resurs utan det finns andra faktorer som begränsar utvecklingen. Dagens samhälle liknar mer "full world" där ekonomisystemet är på väg att spränga det slutna ekosystemets väggar. Naturkapitalets produktivitet kan effektiviseras men entropilagarna sätter gränserna för systemet.

Den neoklassiskt skolade ekonomens natursyn skiljer sig från den ekologiska ekonomen. Det uttrycks framför allt i en större tilltro till marknaden och människans uppfinningsrikedom till att lösa problemen. Det är utbud och efterfrågan som är de styrande marknadskrafterna. Om en naturresurs minskar i omfattning, kommer prismekanismen anpassas så att balans mellan utbud och efterfrågan uppstår. Naturresurserna anses därför bara vara relativt begränsade. (Begg et. al., 1997) Många ekonomer hävdar att det inte råder någon knapphet på naturresurser då priserna på de flesta råvaror sjunkit under senare år. (Gerholm, 1996, s.79) Gerholm tar strid mot påståendet att ekonomisk tillväxt leder till uttömning av naturresurser. Han hävdar tvärtom att det är en förutsättning för att mänskligheten ska ta den nödvändiga hänsyn till miljön som fordras för att nå en hållbar utveckling. Denna hållning är den dominerande i det politiska systemet. Den genomsyrade Brundtlandskommisionens rapport för hållbar utveckling (Hägerhäll (red.), 1988) liksom den utgjorde ett grundantagande i regeringens skrivelse inför WTO: s uppmärksammande handelspolitiska möte i Seattle 1999. (SKR, 1998/99:59)

Detta återspeglar skillnaden i grundantaganden mellan neoklassisk ekonomi och ekologisk ekonomi när det gäller synen på naturens roll i det ekonomiska systemet. De två teoriernas olika grundantaganden gör att man kommer fram till olika slutsatser. Eberhardson och MacDemott (1999) beskriver mycket utförligt sambandet mellan ekonomisk tillväxt och hållbar utveckling utifrån de olika åskådningarna. En intressant slutsats i deras studie är att frågan om resursers eventuella ändlighet mer handlar om ett metafysiskt antagande som varken är falsifierbart eller verifierbart. Därför är det av högsta vikt att som beslutsfattare och forskare vara väl medveten om att de förenklade grundantaganden som görs formar senare slutsatser.

Termodynamikens andra huvudsats att energin förloras i kvalitet eller ökar i entropi vid varje omvandling får inte heller stå oomstritt. Gerholm (1996, s.92) hävdar att Rifkins förvränger entropins egenskaper och förlopp. Gerholm menar att naturtillgångar ter sig ganska meningslöst som uttryck. Istället för att säga att det industrialiserade samhället förbrukar naturtillgångar så skapar det genom teknisk utveckling naturresurser som är till nytta för mänskligheten. Istället för att tala om naturtillgångar borde vi tala om mänskliga tillgångar.

² Termodynamikens första och andra huvudsats säger att energi bara kan omvandlas till andra former samt att energin förloras i kvalitet vid varje sådan omvandling.

Jorden är inget slutet system och därför kan inte termodynamikens andra lag tillämpas på vår planet. Även om nettot av den energi jorden levererar respektive tar emot är noll, innehåller den instrålade solenergin en mycket högre termodynamisk kvalitet än den långvägiga värmestrålning jorden levererar ut i rymden, hävdar Gerholm. Rifkins (1980) instämmer i att jorden utbyter energi med universum men han hävdar att materialentropin fortlöpande ökar på jorden. Energittillflödet från solen kan inte användas för att producera materia.

Inom ekologisk ekonomi intar man en mer försiktig hållning till naturen och ett samspel anses nödvändigt för en långsiktig överlevnad. Om det ändå förhåller sig som Gerholm skriver att den mänskliga aktiviteten bara utgör en tiotusendel av den "naturliga" entropiproduktionen kanske tonvikten bör läggas på andra aspekter än metafysikens begränsningar. Två av de stora utmaningarna att bekämpa gäller växthuseffektens påverkan på klimatet och den allt mer tilltagande vattenbristen. Det existerar flera miljö- och sociala hot som sannolikt orsakar mera skada och misär än eventuella resursbrister. (Tillståndet i världen, 2000).

3.2 Ekologisk ekonomi och hållbar utveckling

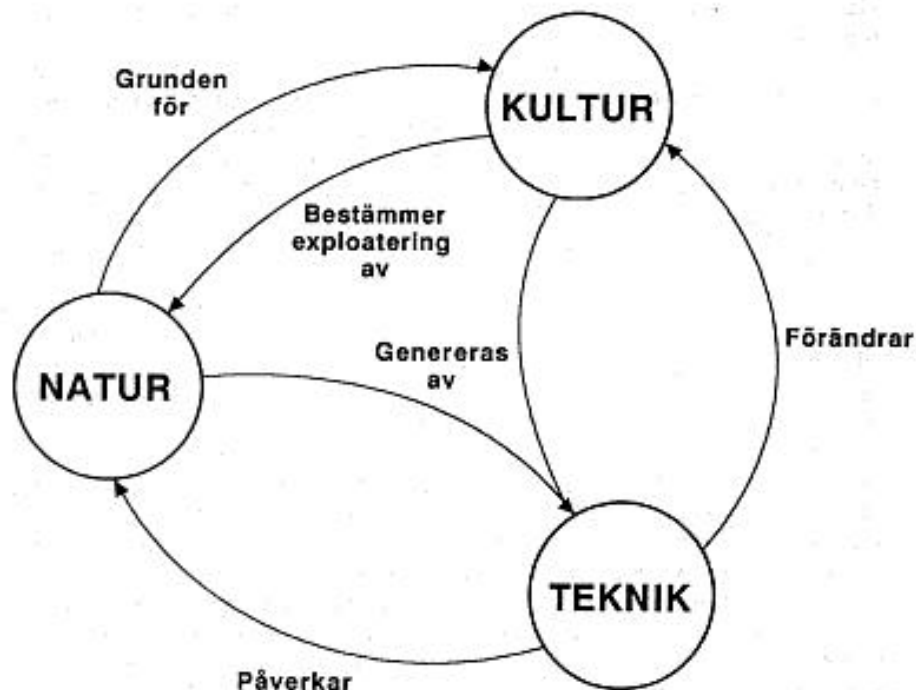
Begreppet hållbar utveckling har diskuterats, definierats och kritiserats av många författare. Både begreppet 'hållbar' och 'utveckling' får varierande innebörd hos olika författare. Wandén anger de många möjligheterna att tolka hållbarhet som ett problem. Framtida generationers naturresurser kan med hänvisning till entropilagarna omöjligen bestå i samma omfattning som idag. Begreppet hållbarhet beskrivs från en antropocentrisk syn där konsumenternas preferenser får avgöra vilket värde miljön ska ha istället för att se till naturens egna behov (Wandén, 1997, s.76). Utveckling definieras på ett skild sätt då de bygger på värderingar som inte är universella. Utveckling kan ses som en process varigenom den mänskliga kulturens rikedom och mångfald ökar. Om den västländska civilisationen hyllat omvandlingen av naturen, verkar många förmoderna kulturer ha hyst respekt för att begränsningar i utnyttjandet av omgivningens resurser var nödvändiga. Insikter om naturen som en restriktion för mänsklig verksamhet verkar ha funnits utan vetenskaplig kunskap om ekologiska samband eller jordens "bärkraft" (Sörlin, 1995, s.109ff). Rist (1997, s.178ff) är kritisk till Brundtlandskommissionens slutsatser då den så okritiskt accepterar ekonomisk tillväxt som en nödvändig förutsättning för att nå en hållbar utveckling. Hans förklaring är att det hade varit politiskt självmord att fördöma ekonomisk tillväxt i rapporten.

Politiken idag domineras av ekonomiska tankebanor där kortsiktiga vinster går före långsiktiga fördelar och känslan av att tillhöra en samhällsgemenskap trubbas av. (Singer, 1997, s.52) Ett ifrågasättande av ekonomisk tillväxt är sålunda föga politiskt gångbart då samhället styrs utifrån underliggande antaganden om ekonomisk tillväxt som förutsättning för utveckling. Dryzek (1997, s.12) betonar även företagens inflytande och menar att ett ifrågasättande av tillväxttanken skulle få företag att dra öronen åt sig.

I diskussionen är det viktigt att klargöra vilka mål vi vill uppnå Constanza et.al. (1997) diskuterar utifrån välfärdsbegreppet där välfärd kan ökas genom en ökad genomströmning av materia-energi i ekonomin vilket leder till tillväxt. Alternativt om målet är utveckling så borde vi sträva efter att öka tillfredsställelsen från rådande genomströmning. Det senare har en större förutsättning att innefatta en ekologisk hållbarhet.

Företrädare för företagsideologin menar att det inte går att stanna upp tillväxten för att få ett bättre miljötillstånd och social rättvisa på jorden. Ekonomisk tillväxt och teknologieffektivitet är den universala lösningen för att närma oss hållbar utveckling. Utvecklingsländer kan bara nå hållbar utveckling genom att få fart på sin ekonomi. Det viktigaste är att öppna gränserna och släppa handeln fri. Företagen är drivkraften för världens välfärd och måste även vara i fronten när det handlar om miljön och hållbar utveckling. Företagsorganisationer som ICC och BSCD med sitt stora inflytande driver en toppstyrd teknokratisk utvecklingsmodell där man genom att dölja skillnaden mellan utveckling och tillväxt ser till att hållbar utveckling passar in i den traditionella företagsandan. (Welford, 1997)

Teknikens innebörd betraktas olika utifrån vilken världsbild vi intar. Om människan tror sig stå över naturen utvecklas en teknik som strävar efter att besegra och göra samhället oberoende av naturen. Om människan ser sig som en del av naturen och inser sitt beroende av dess underhåll, kan en teknik i samklang med naturen utvecklas. Berkes och Folke (1993) uttrycker, i vad de kallar kulturkapitalet, att tekniken är en avspeglning av den världsbild, de värderingar, kunskaper och institutioner som finns i det samhälle som den utformas i. Om tekniken döljer samhällets beroende av naturens underhåll invaggas vi i föreställningen att människan står över naturen. Detta förstärker i sin tur den inom myndigheter dominerande antropocentriska synen med medel till undervisning, forskning, beslutsfattande med mera som följd. Samspelet mellan naturen, teknikutvecklingen och kulturen illustreras i figur 2.

Figur 2 Naturens underhåll är en förutsättning för kulturen och välfärden. Redskap och teknik framställs i ett samspel mellan natur och kultur. Teknikutvecklingen påverkar naturen, men också kulturens syn på naturen, i hållbar eller ohållbar riktning.

Källa: Berkes och Folke (1993, s.42)

Under miljö- och utvecklingskonferensen i Rio de Janeiro 1992 arbetade man fram de historiska Agenda 21-direktiven. Detta utgör ett framtida internationellt handlingsprogram för miljö- och utvecklingsfrågor. I programmet kopplas handel- och miljöpolitik samman som ömsesidigt stärkande för att förenas med hållbar utveckling. Ett annat mål inom Agenda 21 är att främja en öppen och rättvis multilateral handelsordning. Vid instiftandet av hållbar utveckling betonades att lika vikt skulle läggas på de tre dimensionerna social, ekologisk och ekonomisk hållbarhet. Vid senare uppföljande konferenser i FN:s regi har man även kompletterat med kulturell hållbar utveckling. (Naturvårdsverket, 1995) Detta är en enorm utmaning för jorden och världens befolkning. Utifrån mitt synsätt såkräver detta en pluralistisk ansats och ett holistiskt synsätt för att vi skall närma oss en lösning på de problem som världen står inför. Det är svårt att se hur den neoklassiska ideologin med sina förenklade grundantaganden om människan som rationell varelse och en handelsteori baserad på utbud och efterfrågan skall klara detta.

Uppsatsens huvudsyfte är att kritiskt granska konflikten 'och därmed hållbarheten' mellan ett handelsavtal och en miljökonvention. I dylika stora överenskommelser finns utrymme för olika tolkningar av det man förhandlat och senare ratificerat. Området spänner över ett tvärvetenskapligt fält och min referensram anammar den ekologiska ekonomiska synen. Denna erbjuder alternativa teoretiska perspektiv och är mer lyhörd till miljö- och utvecklingsfrågor från flera infallsvinklar. Söderbaum (2000, s.30) vill ersätta den neoklassiska "Economic Man" med "Political Economic Person" för att synliggöra individen vid ekonomiska analyser. Vi är alla politiska varelser och potentiella aktörer. Söderbaums poäng är att det finns många aspekter som har betydelse vid beslutsfattande. Människan är i grunden av biologisk natur där allt i fråga sociopsykologiska till kulturella förhållanden formar våra beteenden.

4. Handel och miljö från en historisk vy till marknadens dilemma

4.1 Teorin om komparativa fördelar

Frihandel som begrepp kom först till uttryck i Adam Smith klassiska bok "The Wealth of Nations" från 1776. Smith, professor i moralfilosofi, såg hur en ny värld växte fram och att denna behövde nya regler för att kunna utvecklas. (Pamlin, 1998) Smith formulerade teorin om "den osynliga handen". Den innebär att om var och en ser till sitt eget bästa, kommer marknaden på ett eller annat vis ordna det till allas fördel. Han menade att om marknaden får sköta sig själv, utan statliga ingripanden och om envar specialiserar sig på det den är bäst på ökar välfärden för hela befolkningen. (Daly & Cobb, 1990)

Den teoretiska modellen om komparativa fördelar lades fram av ekonomen David Ricardo år 1817 efter bl a idéer från Adam Smith. Den visade då att frihandel mellan två länder under vissa förutsättningar var till gagn för båda ländernas befolkning. Ricardo förklarar komparativa fördelar med exemplet handel mellan Portugal och England. Portugal presenteras som det land som kan producera både vin och kläder med färre arbetare och därmed mindre kostnader än England. Ändå menar Ricardo att det är till fördel för båda länderna om Portugal specialiserar sig på att tillverka vin och England på att producera kläder. Därefter byter de produkter med varandra. Ricardo skriver:

"England may be so circumstanced, that to produce the cloth may require the labour of 100 men for one year; and if she attempted to make the wine, it might require the labour of 120 men for the same time. England would therefore find it in her interest to import wine, and to purchase it by the exportation of cloth. To produce the wine in Portugal, might require the labour of only 80 men for one year, and to produce the cloth in the same country might require the labour of 90 men for the same time. It would therefore be advantageous for her to export wine in exchange for cloth. This exchange might even take place, notwithstanding that the commodity imported by Portugal could be produced there with less labour than in England. Though she could make the cloth with the labour of 90 men, she would import it from a country where it required the labour of 100 men to produce it, because it would be advantageous to her rather to employ her capital in the production of wine, for which she would obtain more cloth from England, than she could produce by diverting a portion of her capital from the cultivation of vines to the manufacture of cloth." (Ricardo i Daly & Cobb, 1990, s. 212)

Daly och Cobb (1990) skriver att teorin i Ricardos exempel är genial. De menar dock att verkligheten ter sig annorlunda. Vinmarknaden kommer så småningom att bli mättad. Portugal kommer då på grund av sina absoluta fördelar vad beträffar kläder, också börja producera kläder. Detta kommer i sin tur leda till att Englands klädindustri tappar mark. Ricardo menade att tre villkor måste bli uppfyllda för att hans teori skulle gälla. Dessa var att kapitalet inte fick flyttas från ett land med höga löner till ett land med låga löner, handeln mellan länderna måste vara i jämvikt och båda länderna måste ha full sysselsättning. (Korten, 1996) Moraliska hänsyn var också ett villkor i Smiths tankar om en fungerande marknad. (Pamlin, 1998) Per-Erik Gustafsson beskriver teorin om komparativa fördelar:

”Vinsten med specialiseringen utgörs kort sagt av den extra produktion som möjliggörs av att resurserna utnyttjas på det effektivaste sättet. Denna extra produktion gör det också möjligt att dra nytta av internationell handel. Slutsatsen av den klassiska handelsteorin, att alla inblandade (även de som inte har någon absolut fördel) tjänar på internationell specialisering och handel, förklarar varför frihandelsdoktrinen har fått så starkt inflytande på det ekonomiska tänkandet sedan dess. Och även om teorin givetvis utvecklats, så utgör de här enkla grunderna fortfarande de viktigaste argumenten för frihandel och minskat statligt ingripande.” (Gustafsson, 1994, s.12)

I en senare utvecklad variant av teorin, det s.k. Heckscher-Ohlin-teoremet menar författarna att komparativa fördelar utgörs av varor som kräver relativt mycket av produktionsfaktorer och som är rikligt förekommande i landet och i och med detta relativt billiga. Således borde länder som har gott om brukbar mark satsa på export av jordbruksvaror och länder med stor befolkning exportera arbetsintensiva varor (Blomqvist & Lundahl, 1992) En fri konkurrens på världsmarknaden leder till att världens resurser utnyttjas effektivt. På sikt skulle till och med skillnaderna mellan världens länder suddas ut menade Heckscher och Ohlin (Roselius, 1993)

Ricardo menade att komparativa fördelar fungerar på grund av kapitalets tröga rörlighet mellan nationer. (Daly & Cobb, 1990) Detta var en av grundstenarna i teorin om komparativa fördelar inom internationell handel. Om kapitalet hade varit mer lätttråkigt skulle det flytta till det land där produktionen var billigast. Det skulle i sin tur betyda mindre kapital och ökad arbetslöshet i de länder som tidigare bedrivit produktionen. I den teoretiska modell Ricardo applicerade på sin samtid förekom inte detta scenario. Handeln bedre vs till största del med varor som tillverkades i sin helhet i ett land av ett nationellt företag. Idag är förhållandena annorlunda då varorna ofta består av komponenter producerade i många olika länder. Multinationella företag flyttar lättvindigt på kapitalet till det land som ger bäst avkastning. Företagen är inte längre nationella utan globala. En växande andel av handeln består i att länderna byter samma sorts produkter, vilket gör det svårt att se någon förekomst av komparativa fördelar. (Korten, 1996) Istället är det de absoluta fördelarna som avgör vart företagets investeringar hamnar. Även om handeln globalt sett skapar konkurrens så att varor produceras effektivare och billigare, så är det inte givet att det gynnar alla befolkningar som teorin om komparativa fördelar förutsäger. (Johansson, 1999a, s.12) Internationell handel har ofta visat på motsatsen där fördelningen av profit blivit ojämnt fördelad över världen. (Griesgraber & Gunter, 1997)

En annan del som teorin om komparativa fördelar inte behövde ta hänsyn till är de ändliga naturresurserna. Trots att vi nu är mer medvetna om handelns miljöeffekter verkar de handelsavtal som nu råder fortfarande se miljö mera som ett handelshinder än en utgångspunkt att fatta lagar från. Jordens miljökostnader är i mycket liten grad internaliserade i världsmarknadspriserna och risken är att dessa kostnader ökar liksom att sociala och kulturella värden blir alltmer osynliga i den växande globaliseringen. (Edman, 1998) Handelsteorins förutsättningar att kapital och arbetskraft stannar inom landet kan knappast längre anses gälla. Teorin kan inte heller sägas ha klarat av att sätta rätt pris på miljöresurser.

4.2 Frihandelns utveckling och u-länders integrering i världshandeln

Varför består u-länders export till största delen av råvaror? Gartz förklarar detta genom att se bakåt i historien. När i-världens råvaror inte räckte till under industrialiseringen hämtades det som behövdes utanför respektive lands gränser. Den så kallade triangelhandeln lade grunden till USA:s och Europas välfärd och till Afrikas fattigdom. Den på 1800-talet inledande koloniseringen av andra världsdelar ökade ojämlikheten och fick katastrofala följder för många kulturer. På detta vis tog tillväxten fart i i-världen medan det för de koloniserade länderna var inledningen på ett beroendeförhållande. (Gartz, 1991)

I spåren av 1930-talets depression samt de två världskrigen, fanns det behov av stabilitet i världen. Världens ledande länder samlades under FN-konferensen i Bretton Woods 1944 för att skapa nya riktlinjer för handelns framtid. Kolonialtidens erövringståg fortsatte nu i utvecklingens namn. Tredje världen knöts än hårdare till i-världens industriella system som leverantör av råvaror och livsmedel. (Gustafsson, 1994) Under konferensen bildades institutionerna Världsbanken och Internationella valutafonden (IMF). Tillsammans med GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) som tillkom fyra år efter sammankomsten i Bretton Woods var tanken att dessa institutioner skulle ge en stabil utveckling mot en liberaliserad världsekonomi. GATT:s roll var att hantera världshandeln, Världsbankens att fördela utvecklingslån och IMF:s att kontrollera valutastabilitet. FN:s vanliga röstsysteem med en röst per land gäller inte i Världsbanken utan röstens tyngd beror på den ekonomiska styrka som innehas av landet. Därför är USA i en mycket stark maktposition med 18 % av rösterna. (Hammarlund, 1995)

Den 1 januari 1995 bildades världshandelsorganisationen WTO och med den tillkom det nya GATT-avtalet. WTO:s mål är friare handel, ökad levnadsstandard, full sysselsättning samt ökad produktion och handel. Beslut tas genom omröstning och i princip gäller att varje land har en röst. 1998 var 131 länder med i WTO vilket motsvarar 90 % av världshandeln. Syftet med det nya avtalet är främst att underlätta världshandeln genom rättvis konkurrens och begränsa användningen av handelshinder. Den grundläggande principen i GATT är att alla varor ska betraktas på samma villkor. Några viktiga undantag i avtalet är att utvecklingsländer behandlas något mera gynnsamt än andra länder. GATT tillåter också lokala tullunioner och frihandelsområden som EU och den Nordamerikanska Frihandelsöverenskommelsen (NAFTA). Trots att detta leder till att u-länder som ej får vara med i dessa unioner då diskrimineras. (Hammarlund, 1995)

Ett av u-ländernas problem är den skuldfälla som de fastnat i. Länder i kris kan ansöka om lån hos Världsbanken, men som villkor kräver den en rad ekonomiska åtgärder av landet ifråga. Kraven formuleras oftast av Världsbanken och kan bara marginellt omförhandlas. De övermäktiga utlandslånen med hårda avbetalningsplaner och höga räntor tvingar u-länderna att exploatera sina naturresurser och satsa på en exportorienterad råvaruproduktion. (Gunnarsson, 1994)

Som ett led i den ökade globaliseringen med dess liberaliserade handel och kapitalrörelser har de transnationella företagen kommit att svara för en allt större del av världshandeln. Det här innebär att de har ett stort inflytande, såväl ekonomiskt som politiskt i de länder de verkar i. (Sida, 1998) Världens finansiella välfärd kan sägas ha ökat dramatiskt under 1900-talet men vi går allt mer mot ett femtedelssamhälle där en minoritet av befolkningen blir allt rikare och får allt större inflytande. Detta återspeglas tydligt i att de 225 rikaste människorna i världen

tillsammans har en förmögenhet motsvarande den fattigaste hälften av världens befolknings tillgångar eller att de tre rikaste personernas tillgångar motsvarar värdet av produktionen i de 48 fattigaste länderna. (Korten, 1995)

Frihandeln påverkas av ett antal handelspolitiska åtgärder såsom tullar, kvoter och andra importregleringar. WTO:s mål är att avskaffa olika former av handelshinder medlemsländerna emellan. Frihandelns företrädare menar att om man tar bort handelshinder, som tullar och kvoter, skulle handeln öka och därmed generera samhällsekonomiska effektivitetsvinster, liksom den skapar möjligheter för u-länderna att öka sin export och ekonomiska tillväxt. När de grundläggande överenskommelserna förhandlades fram, var många av u-länderna inte självständiga och kunde därmed inte delta och påverka sin handelssituation. U-länderna anser att de är satta i en ofördelaktig situation som de själva har svårt att ta sig ur och utifrån detta växer ett missnöje. (Gustafsson, 1994)

4.3 Äganderätt och marknadens begränsningar

I vilken utsträckning olika varor och resurser kan ägas varierar över tid och rum. Dessa begränsningar definieras av lagstiftarnas idéer om vilka äganderätter som skapar störst värde för samhället. Inom neoklassisk ekonomisk teori nämns ofta begreppen icke-rivaliserande tillhörigheter (non-rival goods) och icke-exklusiva varor eller varor med öppet tillträde (open access goods). Med icke-rivaliserande menas att en persons konsumtion av en vara inte påverkar en annans person möjlighet till konsumtion. Frisk luft och olika former av intellektuella tillhörigheter som idéer och uppfinningar är exempel på sådana produkter och resurser. Kunskap kan dessutom ses som en exklusiv vara medan luft får betecknas som en icke-exklusiv vara. Det finns många andra varor som det är svårt att begränsa äganderätten till såsom sjöar, vatten i floder och vilda arter. Denna form av öppen tillgång kan leda till underskott av varan eller överexploatering av resursen, vilket ses som ett marknadsmisslyckande. Underskott av varan uppkommer på grund av bristande intresse att göra investeringar för att bevara resursen i fråga, då individer inte vill betala för en vara som är gratis. Detta brukar benämnas som "free rider" problemet. Överexploatering av en resurs sker då ingen kan bli exkluderad från resursen i fråga. Problemen kan delvis lösas genom överenskommelser som kvoter inom fiske, avgifter till nationalparker och lagstiftning för begränsningar av luftföroreningar. (Byström et. al., 1999)

De ekonomiska teorierna ser en väl avgränsad privatiserad äganderätt som den enda lösningen på problemet med ett öppet tillträde. Dock kommer en sådan lösning på "free rider" problemet samtidigt innebära stora kostnader för att operativt införa ett dylikt system. Det medför också sociala välfärdsluster genom att många konsumenter exkluderas för att de inte är beredda att betala det pris som uppstår i det monopol som skapas. (Jansen, 1999) Det finns dock studier som talar för att traditionella system med kollektivt ägande som i strikt ekonomiskt perspektiv skulle innebära ineffektivt nyttjande av resurser har varit framgångsrika över långa perioder. Lokal kunskap om naturen och dess cykler har medfört att resurser har nyttjats på ett resurseffektivt sätt. Gemensamt för ett framgångsrikt samhälle bland världens alla variationer av kulturell och ekologisk mångfald har varit tydligt definierade gränser för resursen liksom dess ägare. (Byström et. al., 1999, s.32)

4.4 Internationella handelsavtal och miljökonventioner

Frihandels praktiska begränsningar och bevis för den utbredda användningen av protektionistiska åtgärder och nationellt exportstöd intensifierade behovet av ett öppnare internationellt handelssystem. Efter sju års utdragna förhandlingar i den så kallade Uruguayrundan enades deltagarna om det mest omfattande multilaterala handelsavtal som någonsin slutits samtidigt som man bildade handelsorganisationen WTO. (Griesgraber & Gunter, 1997) Det nya GATT-avtalet³ är betydligt mer omfattande än det föregående vilket bidragit till många konflikter under förhandlingarna, både mellan länder i väst och mellan väst- och utvecklingsländer. (Gustafsson, 1994) Avtalet är utan jämförelse det mest betydelsefulla internationella avtalet om handel och innefattar i sin nya form 28 överenskommelser och omfattar idag mer än 90 % av all världshandel.⁴ Detta har försvagat FN:s position att via sin organisation för handel och utveckling UNCTAD, påverka regler kring världshandeln. Istället utgör WTO arenan för politiska förhandlingar om världshandeln. Då de flesta ekonomiska sektorer innefattas i avtalen och WTO betraktas som ideologisk normbildare blir det svårt för länder att stå utanför eftersom de då riskerar att marginaliseras ytterligare. WTO intar också en särställning gentemot andra internationella avtal då man har en mycket effektiv 'men föga demokratisk' mekanism att lösa tvister⁵. (Johansson, 1999a)

Med världshandelns tillväxt ökar belastningen på jordens ekosystem. Som ett medgivande till miljöaktivisterna infördes miljöskydd och hållbar utveckling bland WTO:s mål vilka finns beskrivna i avtalets förord. (GATT, 2000) Inom WTO bildades också handels- och miljökommitté med uppdrag att analysera sambandet mellan handeln och miljön. Kommittén ska rekommendera WTO förändringar som kan krävas för att nå en balans mellan de båda målen. (Tillståndet i Världen, 2000, s.214)

Det globala miljöarbetet har formaliserats genom bland annat flera internationella konventioner. För närvarande finns omkring 180 olika miljöavtal och 18 av dem innehåller, som ett av flera medel, möjligheter att tillgripa handelsåtgärder.⁶ Om dessa handelsåtgärder är förenliga med WTO:s frihandelsregler har diskuterats livligt under senare år. WTO:s medlemmar har i vissa fall rätt att vidta åtgärder för att skydda vissa egna miljöresurser samtidigt som WTO skyddar medlemmarnas rätt gentemot godtycklig eller orättfärdig diskriminering och dolda restriktioner genom handeln. (Sida, 1998)

Många miljöorganisationer uttrycker frustration över WTO:s vaga hållning till och implementering av miljöhänsyn. (Björk & Wiklund, 1993) French (Tillståndet i världen, 2000, s.225ff) menar att den främsta anledningen till att miljöavtalen hittills mestadels misslyckats är att regeringarna bakom dem ofta bara medgivit vaga åtaganden. Man har heller inte i tillräcklig grad lyckats implementera avtalen. Här finns det anledning att lära av WTO

³ I det nya avtalet ingår GATT som ett av flera avtal under WTO. Två helt nya avtal stiftades också (GATS) reglerar handel med tjänster och (TRIPS) immateriella rättigheter.

⁴ Flera länder ansöker för närvarande om medlemskap i WTO, bland annat är Kina och Vietnam inne i slutförhandlingar vilket kommer att öka GATT-avtalets globala omfattning ytterligare.

⁵ Om ett land har klagomål på ett annat medlemsland kan det anmäla detta till tvistlösningsorganet, DSB (Dispute Settlement Body). Om en överenskommelse inte uppnås kan det ge rätt till sanktioner mot det anmälda landet.

⁶ Exempel på avtal som ger möjlighet till handelsåtgärder är Montrealprotokollet (reglerar ozonnedbrytande substanser), CITES (reglerar handel med utrotningshotade djur och växter), Baselkonventionen (reglerar handel med miljöfarligt avfall).

att trycka på för införande av internationella åtaganden som är lika specifika och tvingande som handelsavtalen.

4.5 Konflikter mellan handels- och miljöintressen

WTO:s handels- och miljökommitté (CTE) skrev i sin första rapport till WTO:s ministermöte i Singapore 1996 att handel och miljö är båda lika viktiga och ömsesidigt beroende av varandra vid politiska beslutstagande. Ett multilateralt handelssystem där miljöåtaganden integreras är plattformen för att nå en hållbar utveckling utan att underminera rättvis- och icke-diskriminerande aspekter. I CTE:s rapport diskuteras frågan om i vilket forum eventuella tvister som berör områdena handel och miljö skall behandlas. Ett fåtal av de multilaterala miljööverenskommelserna (MEA) inger möjligheter att vidta handelsåtgärder, vilket CTE menar inte är det enda eller nödvändigtvis mest effektiva politiska instrument att använda inom MEA. Det existerar en generell överenskommelse som innebär att om en dispyt uppstår beträffande användandet av handelsåtgärder så skall tvisten lösas inom MEA. (CTE, 1996) Detta kan verka som en god policy att internationella miljööverenskommelser och dess tvistlösningsregler kommer i första rummet när en konflikt uppstår där handelsåtgärder eventuellt kan vara aktuellt som åtgärd. Dock föreligger ett stort dilemma då inte alla länder är medlemmar i både WTO och MEA. Det gäller bland annat USA som exempelvis inte ratificerat konventionen om biologisk mångfald. När en konflikt uppstår mellan två nationer som båda är medlemmar i WTO men där bara en skrivit under en MEA så blir WTO enda forumet för att lösa konflikten.

WTO begränsar regleringsrätten för de importländer som önskar införa en skärpt miljölagstiftning. I GATT-avtalets paragraf 3 står det att krav tillåts ställas på den importerade produktens egenskaper, men ett importland får inte ställa krav som berör tillverknings sättet. Dessutom måste importländer kunna hänvisa till internationella standarder eller vetenskapliga skäl när de ställer hälso- eller miljökrav på produkter. (Correa, 2000) Det främsta syftet är att förhindra protektionistiska åtgärder genom att ett importland ej tillåts att diskriminera varor från olika länder. I avtalet står att varor av samma slag skall behandlas lika oavsett vilket land de kommer ifrån. (GATT, 2000) Nycander-Axelsson tar upp problemet i "Inga givna vinster" (Johansson, 1999a) där hon skriver att frågan om produktionsmetoder är kärnpunkten i alla diskussioner om miljö och handel. För att länder verkligen skall våga ställa miljökrav så är det i många fall nödvändigt att kunna tillämpa kraven även på importerade produkter. Från miljösynpunkt är frågan avgörande medan den från handelssynpunkt ses som ett hot mot det stabila och icke-diskriminerande handelssystemet.

GATT: S artikel XX⁷, är central för konflikten mellan frihandel- och miljöintressen, även om många miljöområden inte beaktas i artikeln. Artikeln utgör en undantagsregel till artikel 3 och den innebär i korthet att en enskild part i vissa fall ändå får införa regler av skyddsintresse. Undantagsartikeln ger möjligheter för länder att vidta åtgärder som är nödvändiga för att skydda människors, djurs eller växters liv och hälsa (paragraf B) samt att bevara uttömliga naturtillgångar, om sådana åtgärder genomföres i samband med begränsningar av inhemsk produktion och konsumtion (paragraf G). En förutsättning är dock att reglerna inte utgör ett medel för godtycklig diskriminering mellan länder eller en förtäckt

⁷ Art XX omfattar inte viktiga naturresurser som atmosfären, oceanerna, ozonskiktet och andra element av global karaktär.

inskränkning av internationell handel. Villkoren innebär att det ska vara fråga om ett legitimt miljöskydd. Det ska föreligga bevis för att det verkligen är fråga om ett miljöproblem och det så kallade miljöproblemet ska kunna hänföras till någon relevant punkt i artikel XX. Bevisbördan åvilar det land som inför den strängare åtgärden enligt denna undantagsregel. (GATT, 2000; Zetterberg, 2000) Artikeln har varit föremål för flera ärenden i WTO: s tvistlösningsystem. (French i Tillståndet i världen, 2000, s.213ff)

Ett av de mer uppmärksammade fallen gällde USA: s importförbud för havsfångade räkor från alla länder som inte använder nät med särskilda skyddsmekanismer för att oönskade sköldpaddor ska kunna ta sig ur näten. 1997 begärde fyra av de länder som drabbats av förbudet att en tvistlösningspanel skulle tillsättas. Anledningen var att man hävdade att USA: s importförbud utgjorde otillåten diskriminering då man behandlade fysiskt identiska räkor från olika länder på olika sätt. USA hänvisade till det internationella miljöavtalet om utrotningshotade djur, CITES samt artikel XX och menade att importförbudet var nödvändigt för att skydda sköldpaddorna eftersom de är utrotningshotade. Tvistlösningspanelen ansåg att importförbudet strider mot artikel 11.1 i GATT-avtalet (förbud mot kvantitativa importbegränsningar) och att undantagsartikeln inte kan åberopas. Panelen valde att tolka inledningen till artikel XX om inskränkning av internationell handel som att ett importförbud skulle hota det internationella handelssystemets ramverk. Panelen medgav att miljöskydd är ett viktigt mål, men att främjande av handel är WTO: s främsta syfte och därmed ett överordnat mål. Målet prövades senare i överprövningsorganet, "Appellate Body" (AB) som visserligen ändrade panelens ställningstaganden på flera punkter, men ändå inte godkände USA:s importförbud enligt artikel XX eftersom man menade att det utgör ett orättfärdigt eller godtyckligt diskriminering. (Nycander-Axelsson, 1999, s.50ff)

Ett flertal tvister inom WTO: s handelsregler har handlat om vad som innefattas i vetenskapliga belägg. I WTO: s föreskrifter ges medlemsländer rätt att tillämpa regler på importerade produkter så länge de följer internationella normer eller har vetenskapliga belägg för reglerna. Detta har kommit i konflikt med överenskommelsen i Riodeklarationen, princip 15 eller den så kallade försiktighetsprincipen. Den säger att i syfte att skydda miljön skall försiktighetsprincipen tillämpas så långt möjligt och med hänsyn tagen till staternas möjlighet härtill. Om det föreligger hot om allvarlig eller irreversibel skada, får inte avsaknaden av vetenskaplig bevisning användas som ursäkt för att skjuta upp kostnadseffektiva åtgärder för att förhindra miljöförstöring. (Reid, 1994)

En aktuell tvist gäller konflikten om EU: s importförbud mot hormonbehandlat kött. EU: s motiv var att man misstänkte att köttet kunde innehålla hormonrester som skulle kunna vara cancerframkallande. 1996 tillsattes en tvistlösningspanel efter anmälan från USA som hävdade att EU: s importförbud stred mot en rad artiklar i SPS-avtalet⁸ och GATT-avtalet. Deras främsta argument var att tillräckliga vetenskapliga belägg saknades och att det stred mot det internationella standardiseringsorganet på hälsoskyddsområdet, Codex, syn på att hormoner i djuruppfödning inte är skadligt för människor om de används rätt. Istället ansåg USA att EU använde dessa invändningar som ett förtäckt handelshinder, medan EU hävdade

---

⁸ SPS-avtalet är ett av de 28 avtal som tillkom efter Uruguayrundan. Avtalet handlar om sanitära och fytosanitära åtgärder. Detta innebär bland annat att medlemmarna skall säkerställa att olika former av åtgärder endast tillämpas i den omfattning som är nödvändig för att skydda människors, djurs och växters liv eller hälsa, att den grundas på vetenskapliga principer och belägg (artikel 2). Vidare i artikel 5 står det att de åtgärder som vidtas skall grundas på en bedömning, som är skälig med hänsyn till omständigheterna, av riskerna för människors, djurs och växters liv eller hälsa.

att det fanns vetenskaplig grund för förbudet. De åberopade dessutom försiktighetsprincipen som motiv för förbudet. WTO: s tvistlösningspanel och senare även AB gick på USA: s linje och menade att EU: s importförbud på flera punkter strider mot SPS -avtalet. Man valde att åberopa SPS -avtalet framför undantagsregeln och undgick där med att väga in försiktighetsprincipen som över huvud taget inte har skrivits in i SPS. Samtidigt ansågs principen redan vara beaktad genom att det finns en möjlighet i SPS att provisoriskt införa strängare åtgärder. Vilket lär tolkas som bristande kunskaper om försiktighetsprincipens innebörd. (Zetterberg, 2000) WTO: s handelsregler ger upphov till tolkningar och kräver ett visst juridiskt klarläggande. Dock verkar det som om kommittén för handel och miljö inte kunnat enas om några förändringar i avtalen som möjliggör en större miljöhänsyn.

Även om det är svårt att uttala sig generellt om de många internationella miljööverens - komelser och avtal som finns, har de några gemensamma svagheter. Ibland saknas den politiska viljan eller resurser för att leva upp till sina åtaganden, vilket gör att avtalet blir en ren formalitet utan betydelse. Till vissa avtal har för få stater anslutit sig och i några fall är själva de juridiska bestämmelserna dåligt utformade. (Reid, 1994) Detta försvagar förhandlingssituationen ur miljöhänsyn när konflikter uppstår mellan olika miljöavtal och det mäktiga WTO.

5. TRIPS och konventionen om biologisk mångfald

5.1 TRIPS

Vid Uruguayrundan förhandlades för första gången under GATT: s mantel om internationellt skydd för ägandet av kunskaper. Efter stora påtryckningar från flera av industriländerna ingicks handelsavtalet om immateriella rättigheter (TRIPS). Avtalet är det mest omfattande internationella instrumentet om äganderätt av kunskaper. Det innefattar bland annat skydd av upphovsrätt, varumärken, patent och industriell design. Överenskommelsen är baserad på och kompletterar Paris- Bern- Rom- och Washingtonkonventionerna om immateriella rättigheter. TRIPS-avtalet är därför inte en helt oberoende konvention. Det som särskiljer TRIPS från tidigare konventioner om äganderätt av kunskap är de detaljerade stadgar som framtvingar alla medlemsländer att vidta administrativa och juridiska åtgärder inom en rad områden. Införandet av någon form av patentsystem för skydd av växtsorter har varit speciellt kontroversiellt. (Correa, 2000, s.1ff)

Det grundläggande begreppet om intellektuell äganderätt (IPR) kan spåras tillbaka ända till Aristoteles tid. Två huvudsakliga moraliska och filosofiska argument har använts för att belöna innovatörer. Det ena är att en idé tillhör dess skapare därför att idén är en manifestation av skaparens personlighet. Det andra säger att ett slitsamt arbete bör belönas med äganderätt. I dagens marknadsekonomi är IPR en del av den institutionella infrastrukturen som stimulerar utveckling av idéer med avsikt att öka den privata och samhällseliga nyttan. (Tansey, 1999) IPR är en kompromiss mellan ett bibehållande av motiv till att skapa kunskap och en önskan om att sprida kunskap till så liten kostnad som möjligt. (World Bank, 1998)

Huvudmålen med TRIPS är att etablera en adekvat och effektiv gemensam nivå för skydd av immateriell äganderätt samt att minska 'förvanskning' och hinder av internationell handel genom olika nationella skyddsstandarder. (ICC, 1999) TRIPS- avtalet omfattar sju delar och 73 artiklar. TRIPS-överenskommelsen innebär att länder åtar sig att införa minimistandarder på en rad områden. De artiklar som har beröring med konventionen om biologisk mångfald hamnar under den andra delen av TRIPS som handlar om normer beträffande tillgänglighet, omfattning och användandet av intellektuella äganderättigheter. I synnerhet paragraferna 27.1 – 27.3 om patents omfattning ger upphov till frågeställningar om de står i konflikt med konventionen om biologisk mångfald. Den amerikanska läkemedelsindustrin⁹ var en av de mest aktiva och starka lobbyisterna för nödvändigheten av en expansion och stärkande av patentskydd och säkerligen en av vinnarna efter Uruguayrundan. Det nya avtalet innebär att patent skall medges för uppfinningar där produkten eller processen involverar ett uppfinningsrikt steg och leder till industriell användning. Patent skall medges inom alla teknologiska fält.¹⁰ Patenträttigheten skall gälla överallt utan någon diskriminering oberoende av plats för uppfinningen, vilken sorts teknologiskt område det handlar om eller om produkten är lokalt producerad eller importerad. (Correa, 2000, s.16) Detta kan tolkas som ett tydligt

⁹ Ramen för TRIPS-avtalet utformades av IPC (Intellectual Property Committee) en koalition av 13 större amerikanska företag, Keidandren, japanska förbundet för ekonomisk samordning och UNICE som ses som en officiell representant för europeisk affärsverksamhet och industri. (Olsson, 1999, s.40)

¹⁰ TRIPS är designat så att intellektuell äganderätt kan appliceras inom alla teknologiska fält speciellt de som tidigare har ansetts som opassande för monopol på nationell nivå. Till exempel läkemedelsprodukter och biologiska material som plantor och mikroorganismer.

uttryck för en internationalisering av patentsystemet och de industrialiserade ländernas strävan mot ett lagsystem som stimulerar en ökad internationell handel. Ett mindre reglerat patentsystem kan förvisso leda till mera piratkopiering men kan också stimulera satsningar på småskaliga uppfinningar. Tansey betonar att IPR: s måste skraddarsys till de teknologiska produkter de tillhör så väl som den socioekonomiska miljön i vilken de opererar om de skall vara effektiva. (Tansey, 1999)

TRIPS-avtalet ger medlemsländer rätt att undanta djur och växter från patentbarhet. Undantaget omfattar dock inte mikroorganismer eller mikrobiologiska processer. Likaså måste växtsorter skyddas i någon form antingen genom patent eller av *Sui generis*¹¹ skydd. (TRIPS-agreement, 2000) Huruvida detta motverkar intentionerna i konventionen om biologisk mångfald diskuteras i kapitel 5.3.

5.2 Konventionen om biologisk mångfald

Konventionen om biologisk mångfald (CBD) är resultatet av en lång förhandlingsprocess och utgör den viktigaste komponenten i den internationella lagstiftningen för bevarande av biologisk mångfald. Bakgrunden är ett ökad internationell opinion för att få till stånd ett avtal som begränsar det ökade trycket på den biologiska mångfalden, framför allt i den södra hemisfären. Ett annat argument har varit behovet av att skapa ett avtal som rättvisare fördelar vinsterna vid nyttjandet av den biologiska mångfalden. Konventionen undertecknades vid Riokonferensen 1992 och trädde i kraft vid utgången av 1993 då närmare 170 länder anslutit sig till konventionen. (Naturvårdsverket, 1995) Biologisk mångfald definieras i konventionen om biologisk mångfald som:

”variationsrikedomen bland levande organismer av alla ursprung, inklusive landbaserade, marina och andra akvatiska ekosystem och de ekologiska komplex i vilka dessa organismer ingår; detta innefattar mångfald inom arter, mellan arter och av ekosystem.” (Convention on Biological Diversity-Convention Text, 2000, egen översättning)

Biologisk mångfald eller biodiversitet, kan sägas vara ett samlat begrepp för variationen bland allt levande. Konventionen syftar till ett långsiktigt hållbart nyttjande av mångfaldens beståndsdelar och till en rättvis fördelning av de nyttigheter som kan vinnas ur genetiska resurser. Till några av konventionens riktlinjer hör bestämmelser om inrättande av skyddade områden, om utveckling av långsiktigt hållbara brukningsmetoder, om miljöansvaret inom olika samhällssektorer samt om utbildning och forskning. Rätten för varje land att självt bestämma över användningen av inhemska genetiska resurser slås fast. Rekommendationer utfärdas om ekonomiskt stöd till utvecklingsländernas arbete med att tillämpa konventionen. Staterna bör enligt konventionen ta fram nationella handlingsprogram för mångfaldens bevarande och nyttjande. (Naturvårdsverket, 1995)

Dagens biologiska mångfald är resultatet av mer än 3,5 miljarder års evolution. Antalet arter bedöms i olika studier variera mellan 7 och 20 miljoner, men fortfarande har bara 1.75 miljoner vetenskapligt kartlagts. Även för dessa beskrivna arter är kunskapen långt ifrån komplett. Det saknas förståelse för reproduktion, demografi och många organismers roll i ekosystemet. Den genetiska diversiteten är välkänd endast för ett fåtal arter, framför allt för de

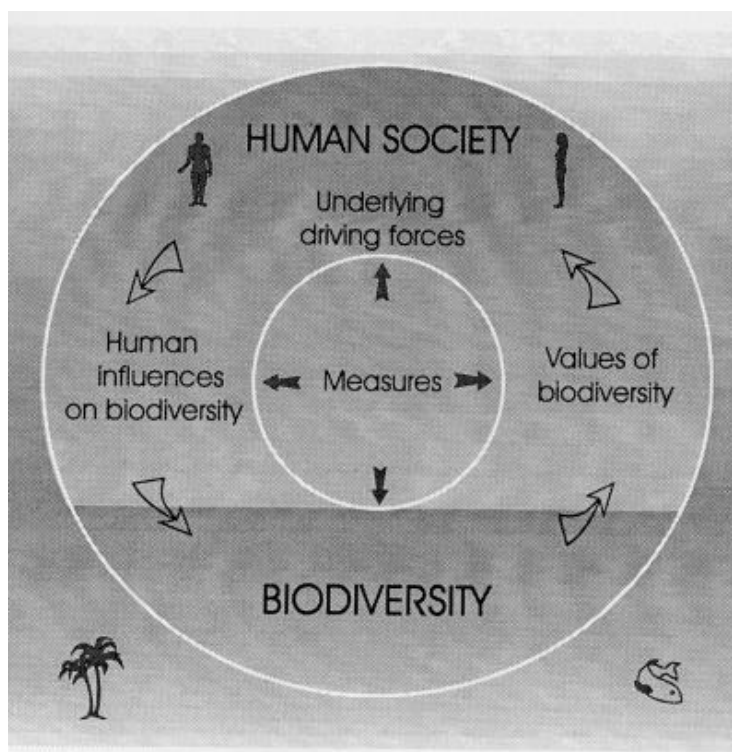
¹¹ Sui generis är en alternativ form av ägandeskydd designad att passa ett speciellt sammanhang och dess behov. (Tansey, 1999)

arter som haft en direkt inverkan på människors hälsa, vetenskaplig forskning och ekonomisk exploatering. (Heywood (ed), 1995) Hur många arter som årligen försvinner från jorden är mycket svårt att beräkna och uppgifterna varierar högst betänksamt mellan olika författare.

Utrotning som företeelse är en naturlig del i jordens utveckling och har förekommit i varierande grad genom alla tider. Den nuvarande takten på mer än en art per dag beror till stor grad på människans aktivitet genom jakt, föroreningar och förstörelse av habitat. (Ricklefs, 1997, s.597) Med hänvisning till flera författare menar Tuxill att den naturliga utrotningstakten är cirka en till tio arter om året, medan det för närvarande försvinner över 1000 arter varje år. (Tuxill, 1999, s. 122) Den danske statistikern Björn Lomborg hänvisar till flera källor med varierande uppgifter om att vi mister allt mellan 20 och 100 000 arter om året. Lomborg är mycket kritisk till de vetenskapliga källorna och menar att de bygger på mycket bristfälliga empiriska modeller. Flertalet studier visar snarare att utrotningshastigheten är förbluffande låg trots människans intrång i ekosystemen. (Lomborg, 1998)

Ett av de mer omfattande forskningsarbetena är UNEP:s (United Nations Environment Programme) rapport om biodiversitet. Författarna drar där slutsatserna från ett stort antal källor att med nuvarande avverkningstakt av de tropiska skogarna kommer inom en 25-årsperiod mellan 2 och 25 % av de undersökta arterna att försvinna, vilket motsvarar 1 000 till 10 000 gånger mera än den förväntade utrotningshastigheten. De konstaterar att även om inte arter helt utrotas så kommer många att tappa i population och lida av förlust i genetisk variation genom försvinnandet av habitat och fragmentering. (Heywood (ed), 1995) Det framkommer inga tydliga svar på frågan i vilken omfattning den biologiska mångfalden hotas. Det råder dock ingen tvekan bland författarna om att människan som art påverkar och har möjlighet att påverka den framtida biologiska mångfalden.

UNEP föreslår att samhällen bör integrera den biologiska mångfalden genom att i högre grad utnyttja den tvärvetenskapliga kunskap som finns om orsaker till minskning av biodiversitet (fig.3 s.26). En hållbar biologisk mångfald är en förutsättning för en hållbar social och ekonomisk utveckling. Därför måste ett förvaltningssystem vara flexibelt och lyhört för förändringar i de sociala, biologiska och fysiska omgivningarna. Det krävs ett politiskt klimat som möjliggör sociala och ekonomiska åtgärder såväl som tekniska förändringar för att bibehålla ekosystemets nödvändiga funktioner. (Heywood (ed), 1995)

Figur 3 Samspelet mellan samhälle och biodiversitet, den biologiska mångfalden bör i högre grad integreras i samhället för att nå en hållbar social och ekonomisk utveckling.

Källa: Heywood, (ed), 1995, s.11

5.3 Konflikten TRIPS och Konventionen om biologisk mångfald

Konventionen om Biologisk Mångfald innehåller 42 artiklar och jag kommer systematiskt att gå igenom de artiklar som kan komma att stå i konflikt med TRIPS -avtalet. Av alla artiklar i TRIPS-avtalet så är det min uppfattning att det bara är kapitlet om patent och framför allt artikel 27 som kan komma att stå i konflikt med konventionen om biologisk mångfald, se vidare kapitel 4.3. Om det föreligger en verklig konflikt eller inte, är till viss grad en fråga om tolkning av texter i de olika avtalen samt tolkning av innebörden i vissa grundläggande begrepp. Detta återkommer jag till under respektive paragraf där sådana tolkningssvårigheter kan skönjas. Aktuella paragrafer kan läsas i sin helhet i bifogade bilagor.

Artikel 27.1 i TRIPS-avtalet ålägger alla medlemmar att ombesörja för att innovationer eller uppfinningar skyddas med patent inom alla teknologiska fält. Förutsatt att uppfinningen är ny, inkluderar ett innovativt steg och kan appliceras till industriell tillverkning.

Artikel 27.2 ger medlemsländer rätt att göra nationella undantag för patentbarhet där de anser att detta är nödvändigt för att skydda människors, djurs och planters liv eller hälsa eller för att undvika allvarlig åverkan på miljön.

Dessa artiklar följs sedan av den mest kontroversiella artikeln 27.3 (b) som också handlar om länders möjligheter att undanta patentbarhet i sin lagstiftning. Artikeln säger att växter och djur liksom nödvändiga biologiska förfaranden för framställning av växter och djur får

undantas från patentbarheten. Undantaget gäller dock inte mikroorganismer, icke-biologiska och mikrobiologiska förfaranden. Medlemmar skall också se till att ett skydd för växtsorter antingen genom patent eller genom att ett sui generis system (växtförädlarskydd) upprättas. I artikeln betonas också att denna paragraf skall revideras efter fyra år.

Frågeställningen hamnar kring intellektuella patenträttigheter som i förordet till TRIPS-avtalet likställs med *privata* intellektuella patenträttigheter. Detta hamnar i konflikt med flera av CBD:s paragrafer. Innan en jämförelse mellan de båda överenskommelserna, som till stora delar berör olika områden, kan äga rum är det nödvändigt att fördjupa sig i innebörden av några återkommande begrepp.

• **Biologiska och genetiska resurser**

Begreppet biologiska resurser är flitigt återkommande i konventionen om biologisk mångfald. Det innefattar genetiska resurser, organismer eller delar av dessa, populationer eller varje annan biotisk komponent hos ekosystem med faktisk eller potentiell användning eller värde för mänskligheten. Mänskliga samhällen förlitar sig på ett vidstäckt uppåå av biologiska resurser och dess mångfald skall sörja för nödvändiga produkter och tjänster. Direkt användning inkluderar exempelvis mat, kläder, bränsle och mediciner. Indirekt värde fås genom ekosystems varierande tjänster som skydd av kustzoner, bibehållande av jordens fertilitet och nedbrytning av sopor. Dessutom innefattar de biologiska resursernas mångfald ett passivt värde baserat på estetiska, andliga, kulturella och religiösa betraktelser. I många kulturer är dessa värden minst lika viktiga som värden relaterade till ekonomisk användning. (Heywood, (ed) 1995, s.12) Termen genetiska resurser definieras i CBD som genetiskt material, från växter, djur, mikroorganismer eller annat ursprung innehållande funktionella delar av ärftlighet, av verkligt eller potentiellt värde. (Convention on Biological Diversity – Convention Text, 2000, art.2, bilaga 1) Byström et. al., (1999, s.12) för en utförligare diskussion om definitionen av genetiska resurser. Deras slutsats är att det föreligger ett behov av en tydligare definition av termen ”genetiska resurser” då termen blivit flitigt använd i nationell lagstiftning reglerande tillgång till och vinstfördelning vid bruk av genetiska resurser.

När det gäller definitionen av ”värde” beskrivs detta i förordet till CBD som det inre värdet av biologisk mångfald och ekologiska, genetiska, sociala, ekonomiska, vetenskapliga, utbildning, kulturella, rekreation och estetiska värdena av biologisk mångfald och dess komponenter. (Convention on Biological Diversity – Convention Text, 2000) Detta borde innebära att ett verkligt eller potentiellt värde av genetiska resurser ges en bred tolkning utan någon större hänsyn till något enskilt värde.

Med en holistisk syn borde nyttjandet av genetiska resurser inte begränsas till vetenskapligt användande av genetiskt material utan borde även ge ursprungs- och lokalbefolkning tillgång till att nyttja arter i sin omgivning. En rättvis fördelning av vinster från genetiska resurser måste försäkras vid implementerandet av CBD i den nationella lagstiftningen. (Byström et. al.,1999)

- Patent, växtförädlarrätt och äganderätt på liv

För ungefär 10 000 år sedan började människans övergång från att vara samlare till att odla livsmedel. Sedan dess har generation efter generation av bönder noggrant valt ut bästa utsäde från odlade grödorna. Fröer och husdjur har följt med människan då denne flyttat vidare över jorden och sedan bytts mellan grannar. Fröerna har betraktats som en kollektiv tillgång. I många kulturer vidmakthålls djupa traditioner kring hur man delar med sig av sitt utsäde. På så vis har våra kulturväxter utvecklats till vad de är idag. Över 90 % av världens biologiska mångfald är knuten till biotoper i syd och det är där vi hittar de flesta vilda släktingarna till dagens kulturväxter. (Malmer, 1999) I miljöer med en rik biologisk mångfald misslyckas ofta odling av monokulturer då det finns gott om specialiserade herbivorer. (Ricklefs, 1997 s. 566)

Idén att kunna ta patent på och äga liv var fram till början av 1900-talet främmande även i den västerländska kulturen. Med industrialismens intåg tilltog förädlingsarbetet och växtsorter korsades systematiskt för att snabbare få fram bättre växtsorter. Detta arbete krävde givetvis resurser, och därmed måste växtförädlaren få någon form av rättighet till inkomster av de sorter denne tagit fram. På så vis uppkom växtförädlarrätten och bildandet av den internationella växtförädlarunionen, UPOV. Växtförädlaren fick i och med UPOV-konventionen ensamrätt att sälja utsäde av sin framkorsade produkt men alla växtförädlare hade fortsatt kostnadsfri tillgång till de nya växtsorterna för vidare korsningar. De bönder som köpt utsäde av växtförädlaren hade också enligt växtförädlarrätten¹², tillåtelse att ta utsäde för eget behov till året efteråt. (Malmer, 1999)

Patent hindrar en person att kommersiellt använda vad som är skyddat genom patent utan tillåtelse från patenthållaren. För att en uppfinning skall vara patentbar måste den innehålla minst ett innovativt steg. Uppfinningen måste vara ny och industriellt applicerbar på något sätt. Patent kan ges på produkter och på processer. Patent är tidsbegränsat, i TRIPS -avtalet till 20 år, därefter övergår den till offentlig domän och kan användas av vem som helst. Ett viktigt "moratorium" är att uppfinnaren i utbyte av det tillfälliga monopolet offentliggör uppfinningens natur. Detta för att uppfinningen inte skall "försvinna" med uppfinnaren utan istället ge möjlighet till andra att uppfinna någonting bättre men olikt originalpatenten. (Primo Braga et. al., 1999)

- Marknadens begränsningar

I den ekonomiska teorin är patent och andra former av IPR såsom växtförädlarrätten en lösning på problemet med "free-rider" som uppstår vid icke-rivaliserande nyttigheter, (se vidare kapitel 4.3). Monopol antas skapa incitament för vidare forskning och därmed teknisk utveckling. Dock ger det upphov till en ny marknadsmässig obalans, därför att distribueringen av varan begränsas på grund av ett högre pris vilket reducerar den totala samhällsvinsten. (Byström et. al., 1999, s.35) Ett fåtal stora aktörer på marknaden kan också bidra till en sämre utveckling av nya produkter då flera kraftfulla komponenter genom patent begränsar andra företags möjligheter att komma ut på marknaden. (Primo Braga et. al., 1999) Ett av huvudargumenten för införande av patent på immateriella rättigheter och liv, från utvecklade länder, var att detta skulle främja forskning och öka investeringsflödet till utvecklingsländer. Detta skulle leda till ökad integrering i den globala handeln och ekonomisk utveckling. (Correa, 2000, s.23) Huruvida så är fallet är nästan omöjligt att avgöra då många faktorer

¹² Denna privilegierade rätt finns inte i den nya konventionen från 1991.

spelar in. Correa hänvisar till flera studier gjorda efter introduktion av IPR: s i utvecklingsländer. Dessa ger inga bevis för att ett ökat globalt IPR-skydd ökar flödet av kapital och teknologi till u-länder. Tvärtom visar några av studierna att medan exporten ökat mellan de utvecklade länderna har välfärdsförluster börjat visa sig i utvecklingsländerna. Byström et. al., (1999) menar att det finns starka indikationer för att patent på liv har stimulerat forskningen inom bioteknologin, men det säger ingenting om tillkomsten av vinster. Ur ett samhälleligt perspektiv skapar således patent både vinster och förluster. Det politiska dilemmat är att hitta en balans vid lagstiftande om intellektuell äganderätt.

Patentskyddet är mer omfattande än växtförädlarrätten. Det är uppfinnaren, det vill säga växtförädlaren själv, som anger vad patentet ska skydda. Inom patentsystemet har bönderna ingen rätt att ta undan av årets skörd för eget utsäde. I samband med genteknikens intåg i förädlingsarbetet har kostnaderna och möjligheterna till olika korsningar ökat dramatiskt vilket får konsekvenser för mindre och lokalt baserade växtförädlingsföretag eftersom kostnader för att köpa licenser blivit allt dyrare. Patentsystemet kan därmed leda till att förädlingsarbetet koncentreras till ett fåtal privata transnationella företag, som främst satsar på de stora och kommersiellt gångbara grödorna. (Malmer, 1999) Detta kan verka paradoxalt då avsikten med växtförädlarrättens tillkomst var rädslan för att patent skulle kunna äventyra tillgången till mat om kommersiella företag kom att få för stor makt. (Byström et. al., 1999)

Ett allt större tryck på företag att skydda ”sina” gener har uppstått genom genteknikens accelererande tillämpning. Detta har medfört att växtförädlarsystemet med hjälp av flera revisioner allt mer utvecklats till att likna ett patentsystem. Den senaste revisionen 1991 förstärkte i hög grad växtförädlarnas position och det industriella jordbruket, medan småbönders tidigare rättigheter, enligt 1978 års konvention, att använda avkastning från utsäde till nästa års sådd samt egen förädling begränsades. (GRAIN, 1998) Det finns en tydlig trend att makten och kontrollen över bioforskningen allt snabbare flyttas över från den offentliga sektorn till stora kommersiella företag. Den domineras idag av tre gigantiska konglomerat: Novartis, Monsanto och Du Pont/Pioneer Hi-Bred. Alla tre har ett stort intresse i både läkemedel, växtförädling och jordbrukskemikalier (Byström et. al., 1999). Av alla patent inom bioteknologin mellan åren 1990 och 1995 hade 94 % sitt ursprung i USA, Japan och EU. (Correa, 2000, s.174)

TRIPS artikel 27.3 ålägger medlemmar i WTO att skydda växtsorter genom patent eller ett effektivt växtförädlingssystem eller en kombination av dessa. Dessa två former av skydd har betydande likheter och i praktiken har det visat sig att skillnaden mellan en uppfinning som kan ges patent och en upptäckt som inte kan ges patent nästan ”suddats ut” genom genmanipuleringens uppkomst. Correa (2000) listar flera exempel på i naturen förekommande biologiskt material som belagts med patent genom olika former av isolering av dess beståndsdelar.

Tanken att implementera IPR och växtsorter i ett globalt handelssystem medför sannolikt ekonomiska konsekvenser för småbönder då de i större grad hamnar i en beroendesituation till marknadens aktörer. En förstärkning av äganderätten på växtsorter och liv kan också bidra till en minskad biologisk mångfald, då en ökad privatisering och storskalighet konkurrerar ut mindre ekonomiskt lönsamma grödor. Detta står i direkt konflikt med konventionen om biologisk mångfalds första artikel. Tabell 1 (s.31) vill illustrera de konflikter som beskrivs mellan konventionen om biologisk mångfald och handelsavtalet om immateriella rättigheter.

Konventionen om biologisk mångfalds första paragraf beskriver dess tre övergripande syften:

- ◆ Bevarandet av biologisk mångfald
- ◆ Hållbart användande av dess beståndsdelar
- ◆ Rättvis och skälig fördelning av de vinster som uppstår vid utnyttjandet av genetiska resurser

Konventionen bygger på en politisk uppgörelse mellan Nord och Syd. Innebörden i rättvis fördelning av vinster kan tyckas något oklar. I ett försök att förtydliga paragrafen ges tre exempel där man visar var man lagt tyngdpunkten. Rättvis fördelning av vinster skall ske genom lämpligt tillträde till genetiska resurser, lämplig överföring av relevant teknologi och lämplig ersättning. Med andra ord innebär det att vinsterna som uppstår i den västerländska bioindustrin när den får tillträde till gener från syd, skall lämpligt fördelas till syd både i pengar och 'in natura'.

TRIPS saknar helt referens till CBD:s övergripande mål. CBD:s syfte att främja ett bevarande och hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden och försäkra sig om att fördelarna från den får en rättvis och skälig fördelning upprepas i flera av konventionens paragrafer, medan TRIPS mer eller mindre avsiktligt lämnat frågor rörande miljö och rättvisa utanför avtalet.

Den omförhandling av paragraf 27.3 (b) som skulle genomföras under WTO förhandlingarna i Seattle i november 1999 blev ett misslyckande då parterna stod långt ifrån varandra över vad som skulle stå på agendan. (Johansson, 1999b) Många utvecklingsländer ville diskutera frågan om patent på liv i större grad ur ett etiskt och socioekonomiskt perspektiv medan de industrialiserade länderna haft en mera teknisk infallsvinkel. Efter påtryckningar från USA:s regering har många utvecklingsländer nu justerat sina lagar beträffande IPR till att nu också omfatta levande organismer. (Byström et. al., 1999) Förändringar i den nationella lagstiftningen har inneburit stora ekonomiska och tekniska svårigheter. Det är en stor variation i hur utvecklingsländer infört ett "effektivt" skydd för växtsorter. Flera länder har följt UPOV:s standarder med vissa nationella undantag medan andra länder har utnyttjat avtalets flexibilitet och infört flera undantag och begränsningar i patenträttigheter. Generellt har länderna instiftat lagar om en generösare syn på vinstfördelning från kommersiella växtförädlare till småbönder och brukare. (Correa, 2000)

Konventionen om biologisk mångfald erkänner lokalsamhällen och ursprungsbefolkningarnas kunskaper om genetiska resurser liksom traditionen med kollektiv äganderätt som viktiga för att bevara den biologiska mångfalden. Artikel 8 berör bevarandet av in-situ, vilket innebär att genetiska resurser bevaras i ekosystem och naturliga habitat. Artikel 8j säger att varje medlem i CBD skall så långt som möjligt och i lämpligaste mån beroende av dess lagstiftning respektera och bevara ursprungsbefolkningarnas och lokala samhällens kunskaper, uppfinningar och bruk införlivad i traditionella livsstilar relevant för bevarandet av biologisk mångfald. Nyttan och vinster från dessa kunskaper skall fördelas rättvist. Även om uttryck som "så långt som möjligt" och "i lämpligaste mån" ger spelrum för varierande grad av implementering är avsikten tydlig att nyttan från utnyttjandet av kunskaper och tillämpningar skall fördelas rättvist.

Tabell 1 Analysschema över de konflikter som föreligger mellan Konventionen om biologisk mångfald (CBD) och handelsavtalet om immateriella rättigheter (TRIPS).

CBD säger	TRIPS säger	Konflikten
<p>Biologisk mångfald skall bevaras och en rättvis och skälig fördelning av de vinster som uppstår vid utnyttjandet av genetiska resurser skall eftersträvas</p> <p>(artikel 1)</p>	<p>Patent måste ombesörjas inom alla teknologiska områden, inklusive genetiska resurser. Där finns inget avtal om en rättvis fördelning av vinster mellan ursprungsplats för genetiska resurser och patentinnehavare.</p>	<p>Patent på genetiska resurser kan äventyra den biologiska mångfalden. CBD ger utvecklingsländer rätt att kräva del av vinster vid utnyttjandet av genetiska resurser. TRIPS förnekar den rättigheten.</p>
<p>Lokalsamhällen och ursprungsbefolkningars har rätt till kollektiva tillgångar. Användandet av genetiska resurser, traditionell kunskap och innovationer från dessa måste medföra en rättvis fördelning av förtjänsterna.</p> <p>(artikel 8 och 15.7)</p>	<p>Patent omfattar alla teknologiska fält. Där finns ingen mekanism för att fördela förtjänsterna mellan patentinnehavaren och den som donerat materialet från dess geografiska ursprung.</p>	<p>CBD ger lokala samhällen och ursprungsbefolkning rätt till kollektivt ägande, liksom rätt att begära del av de förtjänster som görs på traditionell kunskap. TRIPS säger att intellektuell äganderätt är likställt med privat äganderätt</p>
<p>Nationer har suveräna rättigheter över sina biologiska resurser.</p> <p>(artikel 3 och 15)</p>	<p>Biologiska resurser innefattas i privata intellektuella äganderättigheter (IPRs).</p>	<p>Nationell suveränitet innebär att länder har rätt att förbjuda IPRs på liv (biologiska resurser). TRIPS överser denna rätt genom att kräva lagstadgad rätt till IPRs på mikro-organismer mm liksom patent eller motsvarande skydd på växtsorter.</p>
<p>Teknologi ska överföras från de som fått tillträde till genetiska resurser till de parter som erbjuder genetiska resurser. IPRs ska stödja och inte motverka detta ändamål.</p> <p>(artikel 16.5)</p>	<p>Det finns ingen garanti för en rättvis vinstfördelning av nyttan av genetiska resurser mellan parter. Detta är en förhandlingsfråga i TRIPS.</p>	<p>CBD sätter naturen och en rättvis fördelning av nyttan från denna i första hand. TRIPS förordar marknadens möjligheter att via IPRs skapa global nytta. Fördelning av vinster är en privat uppgörelse mellan berörda parter.</p>

Även artikel 15 paragraf 6 och 7 berör temat om rättvis fördelning av vinster, vilket här avgränsas till tillgången till genetiska resurser. Respekten för grundläggande rättigheter till både ursprungsbefolkning och lokalsamhällen är ett högst fundamentalt villkor för en rättvis fördelning av nytta i enlighet med artiklarna 8(j) och 15. Dessa rättigheter inkluderar erkännande av territoriella rättigheter, erkännande av ursprungsbefolkningarnas egna representativa institutioner, deras användande av sedvanlig lag och deras rätt att kontrollera sin egen kulturella och intellektuella egendom. Nuvarande IPR system ger inte ursprungsbefolkning och lokala samhällen ett adekvat skydd. Detta leder till utnyttjande av sådan kunskap utan att kunskapsinnehavaren informerats eller gett sitt samtycke (Byström et. al., 1999). Artikel 15.5 stipulerar att tillgång till biologiska resurser kräver samtycke med ursprungsland för resursen. Det kräver också godkännande och samförstånd med lokala samhällen och ursprungsbefolkning.

Det finns ingen tydlig koppling i TRIPS-avtalet om en rättvis fördelning av vinster mellan en patentinnehavare och den som levererat material från platsen där uppfinningen är hämtad. En utvidgning av möjligheten att ta patent på liv får direkta konsekvenser på fördelning av vinster från användandet av genetiska resurser. Det är speciellt oroväckande med tanke på att den biologiska forskningen i allt högre grad koncentreras till privata transnationella företag. Konflikten exponeras tydligt mellan skilda kulturer och värderingar. Multinationella företag vill försäkra sig om den kommersiella rätten genom patent, vilket är helt främmande för bland annat regnskogens ursprungliga invånare. Idag förekommer mer eller mindre informella handelsavtal om bioprospektering av genetiska resurser. Ett avtal innebär också många svårigheter med misstro, tidsperspektiv och framtida royaltys för ursprungsbefolkningen. Ett annat bekymmer gäller vem som kan göra anspråk på kollektivt kunnande. Det kan gälla olika indianbefolkningar som använder samma medicinalväxter och besitter samma kunnande. (Mannergren, 1999)

CBD: s artiklar 3 och 15 erkänner staters suveräna rätt över sina biologiska resurser. Även om nationell suveränitet inte är någon ny princip, som ICC påpekar i ett utlåtande över att det inte föreligger någon konflikt mellan TRIPS och CBD (ICC, 1999), är det svårt att se denna obestridbara rätt förenlig med paragraf 27.3 (b) och dess krav på rätt till patent på genetiskt material. ICC poängterar att det handlar om att väga vinster mot risker och tycker att motståndare till patent på genetiskt material har en allt för pessimistisk syn på utveckling.

”While we would agree that intellectual property protection promotes innovation and development, the pessimistic view described above must be rejected for several reasons. Firstly, this view assumes that genetically modified organisms (GMOs) are likely to be dangerous to the environment, with few or no compensating advantages. This is profoundly believed by many concerned for the environment, but less on evidence of danger, than on the basis that safety has not been proved to their satisfaction” (ICC, 1999, s.6).

Påståendet att IPR främjar innovation och utveckling är inte bevisat. I utvecklingsländer finns det studier som snarare tyder på det motsatta. (Correa, 2000) Bhat (1999) har med hjälp av matematiska modeller kommit fram till att ett stärkt IPR både kan förstärka bevarandet av den biologiska mångfalden och leda till en snabbare utrotning av arter. Hans slutsats är att det inte finns någon optimal nivå på lagstiftning av immateriell äganderätt för att nå socioekonomiska mål, utveckling och bevara den biologiska mångfalden. Länders lagstiftande församlingar måste därför noggrant överväga nivån på IPR och marknadens tillgång till värdefulla genetiska resurser. (Bhat, 1999) Dessutom handlar frågan inte bara om monetär nytta utan det

måste finnas utrymme för varje nation att i sin suveränitet värdera och prioritera efter egna önskemål.

Slutligen står TRIPS även i konflikt med artikel 16 om tillträde och överföring av teknologi mellan medlemsländer. Framför allt paragraf 16.5 som säger att patent eller IPR: s skall anpassas efter nationell lagstiftning så att de inte strider mot varandra, står i konflikt med de nationer som inte önskar lagstiftning om patent på liv.

6. Slutsatser

6.1 Resultat

Denna studie har visat på några av de problem som kan uppstå mellan olika internationella handelsavtal och miljökonventioner. Den belyser flera tvister som uppstått under senare år där WTO och det nya GATT-avtalet hamnat i konflikt med miljööverenskommelser. Svårigheter med tolkning av både avtal och vetenskap framstår som begränsande faktorer för intressenter inom både miljö och handel. Det framkommer också att på grund av många olika aktörer med varierande intressen skapas överenskommelser där utrymme ges för olika tolkning. Ett tydligt exempel på detta är den vaga formuleringen i Riodeklarationens försiktighetsprincip. Politisk vilja, brist på resurser för att leva upp till sina åtaganden och ibland för få stater som anslutit sig till ett miljöavtal försvagar miljöns inflytande. En slutsats är att WTO:s handelsavtal som regel dominerar över miljööverenskommelser när en dispyt uppstår.

Frågeställningen som låg till grund för denna studie gällde om en konflikt förelåg mellan TRIPS-avtalet och konventionen om biologisk mångfald. Med utgångspunkt ifrån den teoretiska referensram som beskrivits och med en tolkande ansats blir slutsatsen att det finns konflikter mellan avtalen. Min tolkning är att det föreligger en konflikt mellan TRIPS-avtalets artikel 27.3 som berör rättigheter till patent på liv och flera av konventionen om biologisk mångfalds artiklar. Artikel 1 i konventionen om biologisk mångfald ger utvecklingsländer rätt att kräva del av vinster vid utnyttjandet av genetiska resurser. Denna rättighet förnekas i TRIPS-avtalet. TRIPS-avtalet likställer intellektuell äganderätt med privat äganderätt medan CBD bland annat ger ursprungsbefolkning rätt till kollektivt ägande, liksom rätt att begära del av de förtjänster som görs på grundval av denna befolknings kunskaper.

Rättigheter till nationell suveränitet betonas i CBD. TRIPS-avtalet överser denna rätt genom att kräva äganderätt på mikroorganismer mm liksom patent eller motsvarande skydd på växtsorter. Slutligen föreligger det en konflikt mellan artikel 16.5 i CBD och TRIPS-avtalets artikel 27.3 i frågan om teknologiöverföring och en rättvis vinstfördelning av nyttan av genetiska resurser. CBD sätter naturen och nyttan av en rättvis fördelning i första hand. TRIPS förordar marknadens möjligheter att via IPR:s skapa global nytta. Fördelning av vinster är en privat uppgörelse mellan berörda parter.

6.2 Diskussion

Det finns inte något enkelt svar på frågeställningen om det föreligger konflikter mellan internationella handelsavtal och internationella miljökonventioner. Aktörer och organisationer med olika intressen ger olika syn på om avtal strider mot varandra. Denna uppsats har försökt belysa flera aktörers grundantaganden inom handels- och miljöområdena. Den visar att olika uppfattningar och tolkningar av avtal och konventioner leder till konflikter. Avsaknad av vetenskapliga belägg över miljöpåverkans omfattning är ett av de stora problemen. Det förekommer många pålitliga källor och forskning som visar att det skett en markant försämring av miljön inom många områden. Forskning som otvivelaktigt visar att i takt med

den industriella revolutionen har den mänskliga erövringen av jorden framskridit allt snabbare, vilket fått konsekvenser som rubbning av den ekologiska balansen. Andra författare pekar på forskning som menar det motsatta. Det finns ingen naturlig ekologisk balans utan det sker en ständig förändring. Naturliga variationer har alltid förekommit och den antropocentriska påverkan är marginell i ett historiskt perspektiv. Vissa grupper hävdar till och med tvärtom att miljön mår allt bättre tack vare människans uppfinningsrikedom att bemästra naturen.

Det grundläggande kravet på vetenskapliga belägg är en svår bedömnings sak. Det finns många frågetecken bakom vad som är vetenskap i sammanhanget. Frågor som vem som utfört undersökningen, omfattningen och tolkningen gör att vetenskapliga bedömningar inte allena borde få avgöra vilka beslut som tas. De internationella spelreglerna formas i hög grad av WTO där allmänhetens insyn är begränsad i synnerhet i relation till det juridiska expertforum som via sina olika tolkningar av regler har ett stort inflytande på framtidens handels- och miljösituation. Tvister i handels- och miljöfrågor har inom WTO lett fram till en juridisk process där resultatet hittills framhållit handelsmålen som viktigare än miljön. Det verkar som att när miljöargument tenderar att hota det internationella handelssystemet så underordnas GATT-avtalets fina ord om att balansera miljö- och handelsmål. Samtidigt visar tvisterna att det i viss utsträckning är möjligt att förändra förhållandet mellan handels- och miljöregler genom att ändra tolkningen av de nuvarande WTO-reglerna. Miljöorganisationers påtryckningar för att i större grad implementera miljöhänsyn i handelsreglerna kan komma att ha betydelse för framtida WTO-avtal.

Diskriminering utifrån produktionsmetod är en känslig politisk fråga där flera rättsprocesser sannolikt är att vänta inom WTO:s regi. Om det med tiden blir möjligt att särbehandla varor utifrån de miljöeffekter de ger upphov till vid produktionen eller transport, är det viktigt att finna sätt som ser till att sådan särbehandling inte blir godtycklig. Annars finns en risk att systemet kommer att utnyttjas i protektionistiska syften. Försiktighetsprincipens praktiska betydelse måste ifrågasättas utifrån det sättet den bedömts i relation till WTO:s handelsregler. Många länder baserar sina restriktioner på försiktighetsprincipen eller konsumentintressen vilket alltså strider mot GATT-avtalet.

Slutsatsen blir att WTO:s regelverk liksom rättstillämpningen behöver ses över för att möta framtida miljö- och rättvisekrav. GATT:s artikel XX som skall innebära rätt för en enskild part att göra undantag från frihandelsreglerna har visat sig otillräcklig som miljöskydd. Idag åligger det land som inför strängare miljökrav att bevisa att det är befogat ur miljöhänsyn. I många fall borde det istället vara mer relevant att den part som saluför en viss produkt ska kunna bevisa att produkten inte medför någon långsiktig negativ miljöpåverkan. Försiktighetsprincipen bör implementeras i GATT-avtalet som en länk mellan handels- och miljöintressen. Ett dylikt legitimt miljöskydd skulle medföra att större hänsyn tas till det enskilda landets riskbedömning och skyddspolitik.

Åsikterna om den biologiska mångfaldens omfattning och värde varierar mellan olika författare. Det finns olika intressen i exploatering av jordens naturresurser, likaså visar forskningen sällan entydiga resultat. Det framkommer dock att aktörer med stora ekonomiska intressen och resurser vill tona ner faran över att den biologiska mångfalden minskar. Detta framkommer också de handelsregler som undertecknades i det nya GATT-avtalet där miljöhänsyn inte fått någon framskjuten position.

Den biologiska mångfalden är en förutsättning för livsuppehållande processer och ekosystemens funktion. Det kanske är berättigat att fråga om alla de miljontals arter som idag bidrar till att bevara de miljöförhållanden vi alla är ömsesidigt beroende av är nödvändiga. Ur ett rent ekonomiskt perspektiv föreligger det som ett rimligt resonemang. Även om vi inskränker vår vy till mänskligt intresse och monetära tankebanor är det omöjligt att kunna besvara frågan om hur många arter vi kan undvara för att upprätthålla nuvarande och framtida levnadsvillkor. Våra kunskaper om vilka arter som har viktiga ekologiska funktioner och vars försvinnande kan medföra störningar i centrala ekologiska processer är bristfälliga. Konventionen om biologisk mångfald kom till för att bevara en mångfald av arter i den naturliga livsmiljön. Den syftar också till att bilda en plattform för dialog mellan alla de intressen som finns i industri- och utvecklingsländer. I konventionen betonas att varje land råder över sina genetiska resurser, men också att forskning skall främjas mellan parter. De förtjänster som bland annat förädling av genetiska resurser medför skall komma alla till nytta på ett rättvist sätt.

TRIPS-avtalet intar en marknadsmässig position där frihet och rättigheter är nyckelord. Det är logiskt att tänka sig att äganderätten har betydelse för miljön då den skapar grund för långsiktiga investeringar och trygghet. En mängd problem förekommer dock i samband med rätten till mark, allt i från historiska, kulturella och politiska konflikter över äganderätten. Miljöhänsyn ingår inte heller på ett naturligt sätt i detta koncept utan hamnar utanför spelarens ramar. Svårigheterna att mäta, fördela och bedöma externa miljöeffekter är fortfarande en av de stora utmaningarna. En förenklad spelmodell där svårbedömda miljöeffekter prissätts förordas av många aktörer då den underlättar hanterandet av forskning och marknadsstrategier.

Vid en analys av TRIPS-avtalet och konventionen om biologisk mångfald förekommer flera beröringspunkter som enligt min mening kommer i konflikt med varandra. En stötesten är TRIPS-avtalets artikel 27:3 och omfattningen av det patentsystem som beskrivs. Det förefaller oklart vilka konsekvenser patenträttigheter kommer att få på bland annat småbönder. Den oro många miljöorganisationer känner att patentsystemet förstärker den snabba utslagningen av lokala sorter och av traditionella odlingsystem är enligt min mening befogad.

Genteknikens intåg i förädlingsarbetet har gjort investeringar dyra. Detta har ökat kostnaderna för mindre växtförädlingsföretag och bönder som har blivit beroende av licenser. En konsekvens blir att förädlingsarbetet koncentreras på allt färre multinationella företag och grödor. Denna utveckling gynnar knappast utvecklingsländer. I ett utvecklingsland kan patentskydd stimulera uppfinningsrikedomen. Saknas en grundläggande teknologisk infrastruktur finns det dock inte någon stark drivkraft för uppfinningar. Utvecklingsländer är sannolikt mer behjälpta av teknikanpassade innovationer än ett starkt patentskydd.

Ska vi då satsa på att den transnationella industrin får styra hela kedjan från genteknik och växtförädling över till produktion av bekämpningsmedel i jordbruket och mediciner till människor och djur? Hur ska vi ta tillvara den kraft som finns i den kulturella och biologiska mångfalden världen över, och utveckla en rikedom av uthålliga odlingsystem som kan försörja världens befolkning? En minimiåtgärd är att TRIPS-avtalet bättre harmoniseras med konventionen om biologisk mångfald för att säkra mångfalden och skydda traditionella brukares rättigheter. Ett miljövänligt jordbruk grundas ändå på mångfald och ekologiska metoder som ger jorden förnyad fertilitet. Detta står i stark kontrast till biotekniskt utvecklade grödor resistent mot

ogräsbekämpningsmedel och som bara kan odlas i jordbruk med höga insatser av gödning och bevattning.

Det finns många aspekter att ta hänsyn till när lagar och krav ställs mot varandra. Miljöpolitiken får en allt viktigare internationell roll i och med en ökad liberalisering av världshandeln. Det är ett bekymmersamt dilemma för politiker att instifta miljökrav på en allt mer global marknad med ökad konkurrens och fria kapitalrörelser. Dessutom är kanske de största miljöproblemen som ozonnedbrytningen och växthuseffekten av sådan karaktär att de inte främst drabbar hemmamarknaden, vilket ytterligare försvårar en mer aktiv miljöpolitik. En framgångsrik miljöpolitik måste framskrida på en arena där regleringar skapar stabilitet och där reformer uppmuntrar till förändringar. Miljöproblemets komplexitet kan inte enbart lösas uppifrån utan det krävs en helhetssyn och flexibilitet i det praktiska arbetet.

Det må vara så att det tekniska framåskridandet ger ökade möjligheter att upprätta mikromiljöer men för mig känns en sådan värld både främmande och motbjudande. Även om jag inte delar Lomborgs antropocentriska natursyn att fokus alltid måste ligga på mänskliga värderingar, instämmer jag i dennes utsago om att vi kanske oftare bör fråga oss: Hur stort ett problem är i förhållande till ett annat? Detta återför ämnet till den politiska arenan som ändå utgör motorn för att skapa förutsättningar för åtgärder. Sanningen är dock alltid relativ och vi ställs ständigt inför olika prioriteringsprocesser. Den stora frågan är bara: När blir miljöeffekter irreversibla och vad vet vi om den framtida problemsituationen?

Litteratur- och Källförteckning

- Andersen, Heini, 1994, *Vetenskapsteori och metodlära*, Studentlitteratur, Lund
- Begg, David, K. H. Fischer, Stanley & Dornbusch, Rudiger, 1997, *Economics*, London
- Berkes, F. och Folke, C., 1993, *Investing in cultural capital for a sustainable use of natural capital*. I: Constanza et al, *Investing in Natural Capital: The Ecological Economic Approach to Sustainability*
- Bhat, Mahadev, G. *On Biodiversity Access, Intellectual Property Rights, and Conservation*, *Ecological Economics* 29 (1999) 391-403
- Björk, Tord och Wiklund, Jan, 1993, *Den globala konflikten om miljön och framtiden*, Miljöbiblioteket, Stockholm, ISBN 91-630-757-1
- Blomqvist, Hans C & Lundahl, Mats, 1992, *Ekonomisk Utveckling*, SNS förlag, Stockholm
- Byström, Marie, Einarsson, Peter & Axelsson, Nycander, Gunnel, 1999, *Fair and Equitable, sharing the benefits from use of genetic resources and traditional knowledge*, Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald, Stockholm
- Constanza, Robert, (ed) 1997, *An Introduction to Ecological Economics*, Florida, ISBN 1-884015-72-7
- Convention on Biological Diversity- Convention Text, 2000,
<http://www.biodiv.org/chm/conv/art.htm>
- Correa, Carlos M., 2000, *Intellectual Property Rights, the WTO and Developing Countries, The TRIPS agreement and Policy Options*, Third World Network, Penang, ISBN 983-9747-40-1
- CTE, 1996, *1st Trade and Environment Report to the WTO Minister Meeting in Singapore*
<http://www.wto.org/wto/environ>
- Daly, Herman E., 1992, *Steady-state economics*, Earthscan, London
- Daly, Herman E. & Cobb, John B., 1990, *For The Common Good*, Green Print, London
- Dryzek, John, S, 1997, *The Politics of the Earth – Environmental Discourses*, Oxford University Press, Oxford
- Edman, Stefan, 1998, *Världens Chans*, Atlas bokförlag, Stockholm
- French, Hilary, 2000, i *Tillståndet i världen 2000*, Naturvårdsverket, Stockholm, ISBN 91 620 1206 1
- Gartz, Peter, 1991, *Orättvis Världsordning*, Afrikagrupperna, Stockholm

GATT, 2000, The Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations, [http:// www.wto.org/wto/legal.htm](http://www.wto.org/wto/legal.htm)

Georescu-Roegen Nicholas, 1971, *The Entropy Law and the Economic Problem*, i Valuing the Earth: Economics, Ecology, Ethics, (red), Daly, Herman E och Townsend, Kenneth N, Cambridge, 1993

Gerholm, Tor Ragnar, 1996, *Ändliga naturtillgångar eller begränsade kunskaper ?* från Kunskap i kamp mot kris, Natur och Kultur

Gilje, Nils & Grimen, Harald, 1992, *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*, Göteborg, ISBN 91-7173-021-4

GRAIN, 1998, *Ten reasons not to join UPOV, Global trade and biodiversity in conflict* <http://www.grain.org/publications/gtbc/issue2.htm>

Griesgraber, J. M. & Gunter, B. G, 1997, *World-trade: toward fair and free trade in the twenty-first century*, Pluto, London

Gunnarsson, Agneta, 1994. *Lån med villkor, Strukturanpassningen och u-länderna*. UBVs förlag, Stockholm, ISBN 91-86652-06-0

Gustafsson, Per-Erik, 1994, *På grund av GATT*, Miljöförbundet och bokskogen, Göteborg, ISBN 91 7776 069 7

Hammarlund, Johan, 1995, *GATT, WTO OCH MILJÖN - frihandel den mäktiga hävstången*, JT: s förlag, Stockholm

Hansson, Bengt, 1992, *Metod eller anarki, Moderna teorier om vetenskapens väsen och metoder*, Lund, ISBN 91-630-0965-x

Heywood, V. H. (ed), 1995, *Global Biodiversity Assessment, summary for policy-makers*, UNEP, Cambridge University, New York, ISBN 0 521 56481 6

Holme, I. M. och Solvang, B. K, 1997: *Forskningsmetodik Om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Lund, ISBN 91-44-36621-3

Hornborg, Alf, 1997, *Människans försörjning*, Humanekologiska avdelningen, Lunds Universitet

Hägerhäll, B, (red), 1988, *Vår gemensamma framtid*, Stockholm ISBN 91-5182-15-91

ICC, 1999, *TRIPS and the Biodiversity Convention: What Conflict ? Document 450/897, Policy statement*. International Chamber of Commerce38, Cours Albert 1, 75008 Paris, France

Jansen, Josef, 1999, *Property rights on genetic resources: economic issues*, Global Environmental Change 9 (1999) 313-321

- Johansson, I, Kalleberg, R, & Liedman, S, 1976, *Positivism, marxism, kritisk teori – Riktningar inom modern vetenskapsfilosofi*, PAN/Norstedts, Stockholm
- Johansson, Maud, 1999a, *Inga givna vinster, om WTO, världshandeln och utvecklingen i världen*, Forum Syd, Stockholm, ISBN 91-973479-3-0
- Johansson, Maud, 1999b, *Vad hände i Seattle?* <http://www.forumsyd.se/seattle.htm>
- Korten, David C, 1996, *When Corporations rule the world*, Earthscan publications, London
- Lidmark, Ann-Marie, 1996, *Handel och Miljö, Möjligheter och problem med ökad frihandel*, Naturvårdsverket, ISBN 91 -620-4479-6
- Lomborg, Bjorn, 1998, *Verdens sande tilstand*, Scanprint, Viby, ISBN 87 583 1114 9
- Malmer, Pernilla, 1999, i Johansson, Maud, *Inga givna vinster, om WTO, världshandeln och utvecklingen i världen*, Forum Syd, Stockholm, ISBN 91-973479-3-0
- Mannergren, Johanna, 1999, *Huggsexa om vår genetiska skattkammare*, i *Omvärlden 1 (1999)*
- Naturvårdsverket, 1995, *Aktionsplan för biologisk mångfald*, NV 4463, Stockholm
- Nycander, Gunnel, 1995, *Handel för hållbar utveckling – miljöpolitik i en ekonomi utan gränser*, Naturskyddsföreningen, Stockholm ISBN 91-558-5791-4
- Nycander-Axelsson Gunnel, 1999, i Johansson, Maud (red), *Inga givna vinster, om WTO, världshandeln och utvecklingen i världen*, Forum Syd, Stockholm, ISBN 91-973479-3-0
- Olsson, K, 1999, i *Handel och företag i södra Afrika*, Öhrn, Hans, (red), Afrikagrupperna, Solna, ISBN 91-85584-1
- Pamlin, Dennis, 1998, *Globaliseringens arkitekter, MAI-avtalet och dess aktörer*, Miljöförbundet Jordens Vänner, Stockholm
- Petersson, Olof, 1999, *Samhällskonsten*, SNS Förlag, Stockholm
- Primo Braga, C.A., et al, 1999 *Intellectual Property Rights and Economic Development*, World Bank Discussion paper
- Reid, Walter, 1994, *Mångfald eller enfald? En global strategi för att bevara den biologiska mångfalden*, SNF, Stockholm
- Ricklefs, Robert, E, 1997, *The Economy of Nature*, New York
- Rifkin, Jeremy, 1980, *Entropi, En ny världsbild*, Wahlström och Widstrand
- Rist, B, 1997, *The History of Development – from Western Origins to Global Faith*, London, ISBN 1-85649-492-6
- Roselius, Staffan, 1993, *Fattiga och rika i världen*, Futurum, Linköping

- Sida, 1998, *Handel, miljö och utvecklingssamarbete*, Sida, Stockholm
- Singer, Peter, 1997, *Hur ska vi leva ? Etik i egennyttans tid*, Natur och kultur, Stockholm, ISBN 91-27-05735-6
- SKR, 1998/99:59, *Öppen handel – rättvisa spelregler*, Svensk handelspolitik inför en ny WTO-runda, Utrikesdepartementet, Stockholm
- SOU, 1993:79, *Handel och miljö – mot en hållbar spelplan*, Rapport från miljövärdsberedningen, Miljö – och naturresursdepartementet, Stockholm, ISBN 91-38-13424-1
- Söderbaum, Peter, 1986, *Beslutsunderlag, Ensidiga eller Allsidiga Utredningar?*, Doxa AB, Lund
- Söderbaum, Peter, 1993, *Ekologisk ekonomi – Miljö och utveckling i ny belysning*, Studentlitteratur, Lund
- Söderbaum, Peter, 2000, *Ecological Economics, Apolitical economics approach to environment and development*, Earthscan, London
- Sörlin, Sverker, 1995, *Stigfinnare, Vägen till en hållbar utveckling*, red. Sernbo, Krister, Naturskyddsföreningen, Stockholm, ISBN 91-558-1995-8
- Tansey, Geoff, 1999, *Trade, Intellectual property, Food and Biodiversity*, Quaker Peace & Service, London
- Tillståndet i Världen 99, 1999, Naturvårdsverket, Stockholm
- Tillståndet i världen 2000, 2000, Naturvårdsverket, Stockholm, ISBN 91 620 1206 1
- TRIPS-agreement, 2000, Annex 1C: Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property, <http://www.wto.org>
- Tuxill, John, 1999, i *Tillståndet i Världen 99*, Naturvårdsverket, Stockholm
- von Wright, Georg, Henrik, 1986, *Vetenskapen och Förnuftet*, Borgå ISBN 91 -34-50869-4
- Wandén, Stig, 1997, *Miljö, livsstil och samhälle – en systemanalys av miljöproblemen*, Nerenius & Santéus förlag
- Welford, Richard, 1997, *Hijacking Environmentalism, Corporate Responses to Sustainable Development*, London, ISBN 1-85383-398-3
- World Bank, 1998, *Knowledge for Development – World Development Report 1998/99*, OUP, <http://www.worldbank.org>

Opublicerade Källor

Eberhardson, Mats och MacDermott, Justin, 1999, *Ekonomisk Tillväxt och Hållbar Utveckling – Varför når ekonomer olika slutsatser?* C-uppsats, Inst. för Ekonomi och Informatik, Mälardalens Högskola, Västerås

Zetterberg, Charlotta, 2000, *WTO och handeln med genetiskt modifierade organismer*, Inst. för miljörett, Uppsala Universitet

Bilaga 1.

Text of the Convention on Biological Diversity

Article 1. Objectives

The objectives of this Convention, to be pursued in accordance with its relevant provisions, are the conservation of biological diversity, the sustainable use of its components and the fair and equitable sharing of the benefits arising out of the utilization of genetic resources, including by appropriate access to genetic resources and by appropriate transfer of relevant technologies, taking into account all rights over those resources and to technologies, and by appropriate funding.

Article 3. Principle

States have, in accordance with the Charter of the United Nations and the principles of international law, the sovereign right to exploit their own resources pursuant to their own environmental policies, and the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction.

Article 5. Cooperation

Each Contracting Party shall, as far as possible and as appropriate, cooperate with other Contracting Parties, directly or, where appropriate, through competent international organizations, in respect of areas beyond national jurisdiction and on other matters of mutual interest, for the conservation and sustainable use of biological diversity.

Article 6. General Measures for Conservation and Sustainable Use

Each Contracting Party shall, in accordance with its particular conditions and capabilities:

- (a) Develop national strategies, plans or programmes for the conservation and sustainable use of biological diversity or adapt for this purpose existing strategies, plans or programmes which shall reflect, inter alia, the measures set out in this Convention relevant to the Contracting Party concerned; and
- (b) Integrate, as far as possible and as appropriate, the conservation and sustainable use of biological diversity into relevant sectoral or cross-sectoral plans, programmes and policies.

Article 8. In-situ Conservation

Each Contracting Party shall, as far as possible and as appropriate:

- (a) Establish a system of protected areas or areas where special measures need to be taken to conserve biological diversity;
- (b) Develop, where necessary, guidelines for the selection, establishment and management of protected areas or areas where special measures need to be taken to conserve ensuring their conservation and sustainable use;
- (c) Regulate or manage biological resources important for the conservation of biological diversity whether within or outside protected areas, with a view to
- (d) Promote the protection of ecosystems, natural habitats and the maintenance of viable populations of species in natural surroundings;
- (e) Promote environmentally sound and sustainable development in areas adjacent to protected areas with a view to furthering protection of these areas;
- (f) Rehabilitate and restore degraded ecosystems and promote the recovery of threatened species, inter alia, through the development and implementation of plans or other management strategies;
- (g) Establish or maintain means to regulate, manage or control the risks associated with the use and release of living modified organisms resulting from biotechnology which are likely to have adverse environmental impacts that could affect the conservation and sustainable use of biological diversity, taking also into account the risks to human health;
- (h) Prevent the introduction of, control or eradicate those alien species which threaten ecosystems, habitats or species;
- (i) Endeavour to provide the conditions needed for compatibility between present uses and the conservation of biological diversity and the sustainable use of its components; biological diversity;
- (j) Subject to its national legislation, respect, preserve and maintain knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities embodying traditional lifestyles relevant for the conservation and sustainable use of biological diversity and promote their wider application with the approval and involvement of the holders of such knowledge, innovations and practices and encourage the equitable sharing of the benefits arising from the utilization of such knowledge, innovations and practices;
- (k) Develop or maintain necessary legislation and/or other regulatory provisions for the protection of threatened species and populations;
- (l) Where a significant adverse effect on biological diversity has been determined pursuant to Article 7, regulate or manage the relevant processes and categories of activities; and
- (m) Cooperate in providing financial and other support for in-situ conservation outlined in subparagraphs (a) to (l) above, particularly to developing countries.

Article 10. Sustainable Use of Components of Biological Diversity

Each Contracting Party shall, as far as possible and as appropriate:

- (a) Integrate consideration of the conservation and sustainable use of biological resources into national decision-making;
- (b) Adopt measures relating to the use of biological resources to avoid or minimize adverse impacts on biological diversity;
- (c) Protect and encourage customary use of biological resources in accordance with traditional cultural practices that are compatible with conservation or sustainable use requirements;
- (d) Support local populations to develop and implement remedial action in degraded areas where biological diversity has been reduced; and

(e) Encourage cooperation between its governmental authorities and its private sector in developing methods for sustainable use of biological resources.

Article 15. Access to Genetic Resources

Recognizing the sovereign rights of States over their natural resources, the authority to determine access to genetic resources rests with the national governments and is subject to national legislation.

Each Contracting Party shall endeavour to create conditions to facilitate access to genetic resources for environmentally sound uses by other Contracting Parties and not to impose restrictions that run counter to the objectives of this Convention.

For the purpose of this Convention, the genetic resources being provided by a Contracting Party, as referred to in this Article and Articles 16 and 19, are only those that are provided by Contracting Parties that are countries of origin of such resources or by the Parties that have acquired the genetic resources in accordance with this Convention.

Access, where granted, shall be on mutually agreed terms and subject to the provisions of this Article.

Access to genetic resources shall be subject to prior informed consent of the Contracting Party providing such resources, unless otherwise determined by that Party.

Each Contracting Party shall endeavour to develop and carry out scientific research based on genetic resources provided by other Contracting Parties with the full participation of, and where possible in, such Contracting Parties.

Each Contracting Party shall take legislative, administrative or policy measures, as appropriate, and in accordance with Articles 16 and 19 and, where necessary, through the financial mechanism established by Articles 20 and 21 with the aim of sharing in a fair and equitable way the results of research and development and the benefits arising from the commercial and other utilization of genetic resources with the Contracting Party providing such resources. Such sharing shall be upon mutually agreed terms.

Article 16. Access to and Transfer of Technology

Each Contracting Party, recognizing that technology includes biotechnology, and that both access to and transfer of technology among Contracting Parties are essential elements for the attainment of the objectives of this Convention, undertakes subject to the provisions of this Article to provide and/or facilitate access for and transfer to other Contracting Parties of technologies that are relevant to the conservation and sustainable use of biological diversity or make use of genetic resources and do not cause significant damage to the environment.

Access to and transfer of technology referred to in paragraph 1 above to developing countries shall be provided and/or facilitated under fair and most favourable terms, including on concessional and preferential terms where mutually agreed, and, where necessary, in accordance with the financial mechanism established by Articles 20 and 21. In the case of

technology subject to patents and other intellectual property rights, such access and transfer shall be provided on terms which recognize and are consistent with the adequate and effective protection of intellectual property rights. The application of this paragraph shall be consistent with paragraphs 3, 4 and 5 below.

Each Contracting Party shall take legislative, administrative or policy measures, as appropriate, with the aim that Contracting Parties, in particular those that are developing countries, which provide genetic resources are provided access to and transfer of technology which makes use of those resources, on mutually agreed terms, including technology protected by patents and other intellectual property rights, where necessary, through the provisions of Articles 20 and 21 and in accordance with international law and consistent with paragraphs 4 and 5 below.

Each Contracting Party shall take legislative, administrative or policy measures, as appropriate, with the aim that the private sector facilitates access to, joint development and transfer of technology referred to in paragraph 1 above for the benefit of both governmental institutions and the private sector of developing countries and in this regard shall abide by the obligations included in paragraphs 1, 2 and 3 above.

The Contracting Parties, recognizing that patents and other intellectual property rights may have an influence on the implementation of this Convention, shall cooperate in this regard subject to national legislation and international law in order to ensure that such rights are supportive of and do not run counter to its objectives.

Bilaga 2.

AGREEMENT ON TRADE-RELATED ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Article 27

Patentable Subject Matter

1. Subject to the provisions of paragraphs 2 and 3, patents shall be available for any inventions, whether products or processes, in all fields of technology, provided that they are new, involve an inventive step and are capable of industrial application.¹³ Subject to paragraph 4 of Article 65, paragraph 8 of Article 70 and paragraph 3 of this Article, patents shall be available and patent rights enjoyable without discrimination as to the place of invention, the field of technology and whether products are imported or locally produced.

2. Members may exclude from patentability inventions, the prevention within their territory of the commercial exploitation of which is necessary to protect *ordre public* or morality, including to protect human, animal or plant life or health or to avoid serious prejudice to the environment, provided that such exclusion is not made merely because the exploitation is prohibited by their law.

3. Members may also exclude from patentability:

(a) diagnostic, therapeutic and surgical methods for the treatment of humans or animals; plants and animals other than micro-organisms, and essentially biological processes for the production of plants or animals other than non-biological and microbiological processes. However, Members shall provide for the protection of plant varieties either by patents or by an effective *sui generis* system or by any combination thereof. The provisions of this subparagraph shall be reviewed four years after the date of entry into force of the WTO Agreement.
